

Гілберт Кіт Честертон
ТАЄМНИЦЯ
ПАТЕРА БРАУНА

ВИДАННЯ З ПАРАЛЕЛЬНИМ ТЕКСТОМ

Gilbert Keith Chesterton
THE SECRET
OF FATHER BROWN

Видання з паралельним текстом

Гілберт Кіт Честертон

**Таємниця патера Брауна =
The Secret of Father Brown**

«Фолио»

1910,1911,1927

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)

Честертон Г.

Таємниця патера Брауна = The Secret of Father Brown /
Г. Честертон — «Фолио», 1910,1911,1927 — (Видання з
паралельним текстом)

ISBN 978-966-03-7912-1

Гілберт Кіт Честертон (1874—1936) — англійський християнський мислитель, журналіст і письменник кінця ХІХ — початку ХХ століття. Він написав близько 80 книжок, серед яких кілька сотень віршів, 200 оповідань, 4000 есеїв, п'єси та романи, але найбільшої слави зажив як автор циклу детективних новел, головним персонажем яких є патер Браун. Основний метод Брауна при розслідуванні злочинів — поставити себе на місце іншої людини. Далеко не завжди патер прагне покарати злочинця — часто він обмежується повчанням або ж сповіддю. У багатьох оповіданнях Брауна супроводжує друг і помічник Фламбо — спочатку злочинець, а потім приватний детектив. До видання «Таємниця патера Брауна» увійшли новели «Таємниця Фламбо», «Дивні кроки», «Летючі зорі», «Гріхи графа Сарадайна» та інші. В форматі a4.pdf сохрaнено издательское форматирование

УДК 821.111

ББК 84(4Вел)

ISBN 978-966-03-7912-1

© Честертон Г., 1910,1911,1927

© Фолио, 1910,1911,1927

Содержание

Таємниця патера Брауна	5
Таємниця Фламбо	5
Дивні кроки	9
Летючі зорі	19
Гріхи графа Сарадайна	28
Честь Ізраеля Гау	39
Дуель доктора Гірша	46
Кінець ознакомительного фрагмента.	55

Гілберт Кіт Честертон

Таємниця патера Брауна = The Secret of Father Brown

Таємниця патера Брауна

Таємниця Фламбо

– Ті вбивства, в яких я грав роль убивці... – сказав патер Браун, ставлячи келих із вином на стіл.

Червоні тіні злочинів вервечкою пронеслися перед ним.

– Правда, – продовжував він, помовчавши, – інші люди скоювали злочин раніше і звільняли мене від фізичної участі. Я виконував, так би мовити, роль дублера. У будь-який момент я був готовий зіграти роль злочинця. Ну, я поставив собі за обов'язок знати цю роль назубок. Зараз усе поясню: коли я намагався уявити собі той душевний стан, в якому крадуть або вбивають, я завжди відчував, що сам здатен украсти або вбити тільки в певних психологічних умовах, саме цих, а не інших, і до того ж не завжди найочевидніших. Тоді мені, природно, ставало ясно, хто злочинець, і це не завжди був той, на кого падала підозра.

Наприклад, легко було вирішити, що бунтівний поет убив старого суддю, котрий терпіти не міг заколотників. Але що бунтівний поет не стане вбивати за це, ви збагнете лише, якщо влізете в його шкуру. Ось я і вліз, свідомо став песимістом, поборником анархії, одним із тих, для кого заколот – не звияга справедливості, а руйнація. Я спробував позбутися крихітки тверезого глузду, які мені пощастило успадкувати або зібрати.

Я зачинив і завісив всі віконця, через які світить згори добре денне світло. Я уявив собі розум, куди проникає тільки багряне світло знизу, що розколює скелі та розкриває прірви в небі. Але навіть дикі, страшні бачення не допомогли мені втямити, навіщо тому, хто так бачить, нищити себе, вступати в конфлікт із ганебною поліцією, вбиваючи одного з тих, кого він сам вважає старими дурнями. Він не стане таке робити, хоча і закликає до насильства в своїх віршах. Поет тому й не стане, що пише вірші та пісні. Тому, хто може висловити себе в пісні, нема потреби висловлювати себе в убивстві.

Вірші для нього – справжні події, вони потрібні йому, ще й ще. Потім я подумав про іншого песиміста, про те, хто охороняє цей світ, бо повністю від нього залежить. Я подумав, що, якби не благодать, я сам би став, можливо, людиною, для якої реальний тільки блиск електричних ламп, мирською, світською людиною, яка живе тільки для цього світу і не вірить в інший. Тим, хто може вирвати з непроглядної темряви тільки успіх і задоволення. Ось хто піде на все, якщо постане під загрозу його єдиний світ! Не бунтівник, а міщанин здатен на будь-який злочин, щоб врятувати свою міщанську честь. Уявіть собі, що означає викриття для процвітаючого судді. Адже вийде назовні те, чого його світ, його коло справді не терпить – державна зрада. Якщо б я опинився на його місці й у мене була б під рукою тільки його філософія, один Бог знає, чого б я накоїв.

– Багато хто скаже, що ваші вправи похмурі, – сказав Грендісон Чейз.

– Багато хто думає, – серйозно відповів Браун, – що милосердя і смиренність похмурі. Не будемо про це сперечатися. Адже я просто відповідаю вам, розповідаю про свою роботу. Ваші співвітчизники зробили мені честь: їм цікаво, як мені вдалося запобігти помилкам правосуддя. Що ж, скажіть їм, що мені допомогла похмурість. Все ж краще, ніж магія!

Чейз задумливо хмурився і не відводив погляду від священника. Він був достатньо розумний, аби зрозуміти його, і водночас дуже розумний, щоб усе це прийняти. Йому здавалося, що він розмовляє з однією людиною – і зі сотнею вбивць. Було щось страшне в маленькій постаті, що скорчилася, як гном, над крихітною грубкою. Страшно було й подумати, що в цій круглій голові криється така безодня шаленства і потенційних злочинів. Здавалося, густий морок за його плечима населений темними тіннями, духами зловісних злочинців, боячись навіть переступити через магічне коло розжареної печі, але готових щомиті розтерзати свого володаря.

– Похмуро, нічого не вдієш, – зізнався Чейз. – Може, це й не краще за магію. Одне скажу вам, мабуть, було цікаво.

Він помовчав.

– Не знаю, який із вас злочинець, але письменник із вас вийшов би дуже хороший.

– Я маю справу тільки з реальними подіями, – відповів Браун. – Правда, іноді важче уявити справжню подію, ніж вигадану.

– Особливо коли це сенсаційний злочин, – погодився його співбесідник.

– Дрібний злочин набагато важче уявити, ніж великий, – пояснив священник.

– Не розумію, – промовив Чейз.

– Маю на увазі пересічні злочини, якісь крадіжки коштовностей, – сказав патер Браун. – Наприклад, смарагдового намиста, або рубіна, або штучних золотих рибок. Труднощі тут у тому, що потрібно обмежити, принизити свій розум. Натхненні, щирі шарлатани, котрі спекулюють вищими поняттями, не здатні на такий простий вчинок. Я був упевнений, що пророк не крав рубіна, а принц не крав золотих рибок. А ось людина на зразок Бенкса міг вкрасти намисто. Для тих, інших, коштовність – шматок скла, а вони вміють дивитися крізь скло. Для вульгарної ж, дрібної людини коштовний камінь – це ринкова цінність. Отже, вам потрібно обкратити свій розум, стати обмеженим. Це жахливо важко. Та іноді вам приходять на допомогу якісь дрібниці і проливають світло на таємницю. Так, наприклад, чоловік, котрий хвалиться, що він «вивів на чисту воду» професора чорної та білої магії, або ще якогось жалюгідного фокусника, – завжди обмежений. Він із того сорту людей, котрі «бачать наскрізь» нещасного волоцюгу і, розповідаючи про нього небилиці, остаточно нищать його. Іноді дуже важко влазити в таку шкуру. Й ось, коли я збагнув, що таке обмежений розум, я вже знав, де його шукати. Той, хто намагався викрити пророка, вкрав рубін. Той, хто знущався над окультними фантазіями своєї сестри, вкрав намисто. Такі люди завжди небайдужі до коштовностей, вони не можуть, як шарлатани з великої літери, піднятися до презирства до них. Обмежені, нерозумні злочинці завжди раби всіляких умовностей. Через те вони й стають злочинцями. Правда, потрібно дуже старатися, щоб звести себе до такого низького рівня. Для того щоб стати рабом умовностей, треба до межі напружувати уяву. Нелегко прагнути паскудної дрібнички, як найбільшого блага. Але це можливо... Ви можете зробити так: уявіть себе спочатку дитиною-ласуном; думайте про те, як хочеться взяти в крамниці якісь солодощі; про те, що є одна смачна річ, яка вам особливо до душі. Потім відніміть від усього цього дитячу поезію; погасіть казковий світ, що освітлював у дитячих мріях цю крамницю, уявіть, що ви добре знаєте світ і ринкову вартість ласощів. Звутьте ваш дух, як фокус камери. І ось – сталося!

Священик промовляв так, ніби його відвідало марево.

Грендисон Чейз усе ще дивився на співрозмовника, суплячись, із недовірою і зацікавленням. На секунду в його очах навіть спалахнула тривога. Здавалося, потрясіння, пережите ним при перших зізнаннях священника, ще не вляглося.

Він переконував себе, що він, звісно, не допетрав, що він помилився, що патер Браун, певна річ, не може бути жахливим вбивцею, за котрого він його на хвилину прийняв. Але чи всі добре знають цього чоловіка, котрий так спокійно розповідає про вбивства і вбивць? А може, все ж він трішки схиблений?

– Чи не думаєте ви, – сказав Чейз уривчасто, – що ці ваші досліди, ці спроби перевтілитися в злочинця, роблять вас надмірно поблажливим до злочину?

Патер Браун випростався і заговорив чіткіше:

– Якраз навпаки! Це вирішує всю проблему часу та гріха: ви, так би мовити, вже покаялися про запас.

Запанувала мовчанка. Американець дивився на високий навіс, що тягнувся до половини дворика, господар, не рухаючись, дивився на вогонь. Знову пролунав голос священика, тепер він звучав інакше – здавалося, що він долинає звідкілясь знизу.

– Є два шляхи боротьби зі злом, – сказав він. – І різниця між цими двома шляхами, можливо, найглибша прірва в сучасній свідомості. Одні бояться зла, бо воно далеко. Інші – бо воно близьке. І жодна чеснота, і жодна хиба не віддалені так одна від одної, як ці два страхи.

Ніхто не відповів цьому чоловікові, і він продовжував так само вагомо, немов кидав слова з розплавленого олова.

– Ви називаєте злочин жакливим тому, що ви самі не могли б вчинити його. Я називаю його жакливим тому, що уявляю, як би міг вчинити його. Для вас це, як виверження Везувію, але, правду кажучи, виверження Везувію не таке жакливе, як, скажімо, пожежа в цьому будинку. Якби тут раптово з'явився злочинець...

– Якби тут з'явився злочинець, – усміхнувся Чейз, – то ви, гадаю, проявили б до нього надмірну поблажливість. Ви, ймовірно, стали б йому базікати, що ви самі злочинець, і пояснили, що нічого немає природнішого, ніж пограбувати свого татка або зарізати матусю. Чесно кажучи, це мені здається непрактичним. Від таких розмов жоден злочинець ніколи не виправиться. Всі ці теорії та гіпотези – порожні балачки. Поки ми сидимо тут, у затишному, милому будинку пана Дюрока, і знаємо, як ми всі добропорядні, то можемо собі дозволити розкіш потеревенити про грабіжників, убивць і таємниці їхніх душ. Це лоскоче нерви. Але ті, кому справді доводиться мати справу з грабіжниками й убивцями, поводяться зовсім інакше. Ми сидимо в цілковитій безпеці біля печі і знаємо, що наш будинок не горить. Знаємо, що серед нас немає злочинця.

Пан Дюрок, чие ім'я тільки-но назвали, повільно підвівся з крісла, його величезна тінь, здавалося, покрила все навколо, і сама пільма стала темнішою.

– Серед нас є злочинець, – сказав він. – Я Фламбо, і за мною досі полює поліція двох півкуль.

Американець поглянув на нього блискучими застиглими очима. Він не міг ні поворухнутися, ні озватися.

– У тому, що я кажу, немає ні містики, ні метафор, – сказав Фламбо. – Двадцять років я крав цими самими руками, двадцять років утікав від поліції на цих самих ногах. Ви, сподіваюся, погодитесь, що це достатній стаж. Ви, хочу вірити, погодитесь, що мої судді та переслідувачі мали справу зі справжнім злочинцем. Як ви вважаєте, чи можу я знати, що вони думають про злочин? Скільки проповідей вимовляли праведники, скільки поважних людей заливало мене презирством! Скільки повчальних лекцій я вислухав! Скільки разів мене питали, як я міг впасти так низько! Скільки разів мені твердили, що жодна більш-менш гідна людина не здатна опуститися в такі безодні гріхи! Що викликало в мені це патякання, крім сміху? Тільки мій приятель сказав мені, що він знає, чому я краду. І з того часу я більше не крав.

Патер Браун підняв руку, немов хотів спинити промовця. Грендисон Чейз глибоко, зі свистом зітхнув.

– Усе, що я вам сказав, правда! – закінчив Фламбо. – Тепер можете видати мене поліції.

Запанувала мертва тиша, тільки з високого темного будинку долинав дитячий сміх та в хліві хрюкали великі сірі свині. А потім раптом дзвінкий голос порушив тишу. Те, що сказав Чейз, могло б здатися несподіваним будь-якому, хто не знайомий з американською чуйністю і не знає, наскільки вона близька до суто іспанського лицарства.

– Пане Дюрок! – сказав Чейз доволі сухо. – Ми з вами, сподіваюся, друзі, і мені дуже боляче, що ви вважали мене здатним на настільки брудний вчинок. Я користувався вашою гостинністю й увагою вашої родини. Невже я можу зробити таку гидоту тільки тому, що ви по вашій добрій волі посвятили мене в невелику частину вашого життя? До того ж ви захищали одного. Жоден джентльмен не зрадить іншого за таких обставин. Краще вже просто стати донощиком і продавати за гроші людську кров. Невже ви собі можете уявити подібного Юду?

– Здається, я можу, – сказав патер Браун.

Дивні кроки

Якщо ви зустрінете члена привілейованого клубу «Дванадцять справжніх рибалок», котрий входить у «Вернон-готель» на свій щорічний обід, то, коли він зніме плащ, ви помітите, що на ньому не чорний, а зелений фрак. Припустімо, вам забракне зухвалості звернутися до нього і ви спитаєте його, чим викликана ця примха. Тоді, можливо, він відповість, що одягається так, аби його не прийняли за лакея. Ви відступите знищений, залишаючи нерозгадану таємницю, гідну того, щоб про неї розповісти.

Якщо (продовжуючи наші неймовірні припущення) вам трапиться зустріти скромного трударя, маленького священика на прізвище Браун, і ви спитаєте, що він вважає найбільшою удачею свого життя, служитель Церкви, імовірно, відповість вам, що найвдалішим був випадок у «Вернон-готелі», де він запобіг злочину, а можливо, і врятував грішну душу тільки тим, що прислухався до кроків у коридорі. Може, він навіть трохи пишається своєю дивовижною здогадливістю і, швидше за все, згадає саме її. Але позаяк вам, звісно, не вдасться досягти такого становища у вищому світі, щоб зустрітися з кимось із «Дванадцяти справжніх рибалок» або опуститися до світу темряви і злочинності, щоб зустріти там патера Брауна, то боюся, ви ніколи не почуете цієї історії, якщо я вам її не розкажу.

«Вернон-готель», в якому «Дванадцять справжніх рибалок» зазвичай влаштовували свої щорічні обіди, належав до тих закладів, які можуть існувати лише в олігархічному суспільстві, де здоровий глузд замінений вимогами хорошого тону. Він був, як це не абсурдно, «ексклюзивним» комерційним підприємством, тобто давав прибуток, не привертаючи, а, скоріше, відлякуючи публіку. У суспільстві, що підпало під владу багатіїв, гендлярі проявили належну кмітливність і перехитрили свою клієнтуру. Вони створили безліч перепон, щоб багаті та пересичені завсідники могли витратити гроші і час на їхнє подолання. Якби існував у Лондоні такий фешенебельний готель, куди не впускали б жодного чоловіка зростом нижче шести футів, вищий світ стало б покійно влаштовувати там обіди, збираючи на них виключно велетів. Якби існував дорогий ресторан, який, за примхою свого господаря, був би відкритий тільки у вівторок увечері, щовівторка він би тріщав по швах від відвідувачів.

«Вернон-готель» непомітно тулився на розі майдану в Белгравії.¹ Він був не великий і не дуже комфортабельний, але саме його незручність вважалася перевагою, що обгороджує обраних відвідувачів. З усіх незручностей особливо цінувалася одна: в готелі одночасно могло обідати не більше двадцяти чотирьох людей. Єдиний обідній стіл стояв під відкритим небом, на веранді, що виходила в один із найгарніших старих садів Лондона. Таким чином, навіть цими двадцятьма чотирма місцями можна було користуватися тільки в хорошу погоду, що, ще більше ускладнюючи задоволення, робило його тим більше бажаним. Власником готелю був єврей на прізвище Левер, котрий заробив майже мільйон саме тим, що зробив доступ у нього вкрай важким. Певна річ, він уміло поєднав недоступність свого закладу з найретельнішою турботою про його вишуканість. Вина та кухня були справжніми європейськими, а слуги вишколені в точній відповідності з вимогами англійського вищого світу. Господар знав лакеїв, як свої п'ять пальців. Їх загалом було п'ятнадцятеро. Набагато легше було стати членом парламенту, ніж лакеєм у цьому готелі. Кожен із них пройшов курс мовчання та старанності і був не гіршим за особистого камердинера справжнього джентльмена. Зазвичай на кожного обідального припадало по одному лакею.

Клуб «Дванадцять справжніх рибалок» не погодився б обідати в якомусь іншому місці, позаяк він вимагав повного усамітнення, й усі його члени були б у край схвильовані при одній думці, що інший клуб того ж дня обідає в тій же будівлі. Під час своєї щорічної трапези

---

¹ Белгравія – дільниця в західному Лондоні.

рибалки звикли виставляти всі свої скарби, немов вони обідали в приватній оселі. Особливо виділялося знамените приладдя із рибних ножів і виделок, така собі реліквія клубу. Срібні ножі та виделки були відлиті у формі риб, і ручки їхні прикрашали масивні перлини. Приладдя це подавали до рибної переміни, а рибна страва була найурочистішим моментом усього бенкету. Товариство дотримувалося ряду церемоній і ритуалів, але не мало ні мети, ні історії, в чому й полягав вищий ступінь його аристократизму. Для того щоб стати одним із дванадцяти рибалок, особливих заслуг не було потрібно. Але якщо чоловік не належав до певного кола, він ніколи і не почув би про цей клуб, який існував уже цілих дванадцять років. Президентом його був пан Одлі. Віце-президентом – герцог Честерський.

Якщо я хоча б частково зумів передати атмосферу неприступності готелю, читач, природно, може поцікавитися, звідки ж я все це знаю й яким чином така пересічна особистість, як мій приятель патер Браун опинився в такій компанії обраних. Моя відповідь буде проста і навіть банальна. У світі є дуже давній бунтівник і демагог, який вривається в найпотаємніші притулки з жахливим повідомленням, що всі люди – брати, і де б не з'явився цей вершник на білому коні, справа патера Брауна – слідувати за ним. Одного з лакеїв, італійця, вхопив параліч у сам день обіду, і господар, виконуючи бажання вмираючого, звелів послати за католицьким священиком. Умираючий просив виконати свою останню волю: потурбуватися негайним відправленням листа, який містив, мабуть, якесь зізнання або загладжував заподіяне комусь зло. Як би там не було, патер Браун – з лагідною наполегливістю, яку, втім, він виявив би навіть у Букінгемському палаці, – попросив, щоб йому виділили кімнату і дали письмове приладдя. Пан Левер роздирався надвоє. Він був м'який, але мав і зворотній бік цієї властивості – терпіти не міг усіляких сцен і труднощів. А того вечора присутність стороннього була, як брудна пляма на тільки-но відполірованому сріблі. У «Вернон-готелі» не було ні суміжних, ні запасних приміщень, ні відвідувачів, котрі чекають у холі, або випадкових клієнтів. Було п'ятнадцятеро лакеїв і дванадцятеро гостей. Зустріти того вечора чужинця було б не менше приголомшливо, ніж познайомитися за сімейним сніданком зі своїм власним братом. До того ж зовнішність у священика була занадто пересічна, одяг занадто розтріпаний. Один вигляд його, просто швидкоплинний погляд на нього, міг допровадити готель до повного краху. Нарешті пан Левер знайшов вихід, який якщо і не ліквідував, то, як мінімум, покривав ганьбу.

Якщо ви проникнете у «Вернон-готель» (що, втім, вам ніколи не вдасться), спершу доведеться пройти коротким коридором, обвішаним потемнілими, але, мабуть, цінними картинами, потім – головний вестибюль, звідки один прохід веде праворуч, у вітальню, а інший – ліворуч, у контору та кухню. Тут же, біля лівої стіни вестибюля, стоїть у куті велика скляна будка, ніби будиночок у будинку. Імовірно, раніше в ній був бар. Тепер тут контора, де сидить помічник Левера (в цьому готелі ніхто ніколи не потрапляє на очі без особливої потреби). А позаду, дорогою до приміщення слуг, розмістилася чоловіча вбиральня, остання межа панських володінь. Але між конторою та вбиральнею є ще одна маленька кімнатка, без виходу в коридор, якою господар іноді користується для делікатних і важливих справ – наприклад, позичає котромусь герцогу тисячу фунтів або відмовляється позичити йому шість пенсів. Пан Левер проявив найвищу терпимість, дозволивши простому клірику осквернити це священне місце та написати там листа. Те, що писав патер Браун, було, ймовірно, набагато цікавіше за мою розповідь, але цей рукопис ніколи не побачить світ. Можу лиш зазначити, що та розповідь був не коротша за мою і що дві-три останні сторінки були, вочевидь, нудніші за інших.

Дійшовши до них, священик дозволив своїм думкам відволіктися від роботи, а своїм почуттям (зазвичай достатньо гострим) прокинутися від заціпеніння. Сутеніло. Наближався час обіду. У відокремленій кімнатці майже стемніло, і, можливо, густіюча темрява вкрай загострила його слух. Коли патер Браун дописував останню сторінку, він спіймав себе на тому, що пише в такт долиноючим із коридору звуків, як іноді в потязі міркуєш під стукіт коліс. Коли він збагнув це і прислухався, то переконався, що ті кроки – звичайнісінькі, просто хтось

човгає повз двері, як нерідко буває в готелях. Проте він втупився в потемнілу стелю і прислухався знову. Через кілька секунд священник піднявся і став прислухатися ще уважніше, легко схиливши голову набік. Потім знову сів і, підперши голову, слухав і міркував.

Кроки в коридорі готелю – справа звична, але ці кроки здавалися дуже дивними. Більше нічого не було чути, будинок був на рідкість тихий. Нечисленні гості відразу ж розходилися по своїх номерах, а треновані лакеї були невидимі та нечутні, поки їх не викликали. У цьому готелі найменше можна було очікувати чогось незвичайного. Однак ці кроки здавалися настільки дивними, що слова «звичайний» і «незвичайний» не пасували до них. Патер Браун ніби стежив за ними, постукуючи пальцями по краю стола, немов піаніст, котрий розучує фортепіанну п'єсу.

Спершу чулися швидкі дрібні кроки, які, проте, не переходили в біг, так міг би рухатись учасник змагання з ходьби. Раптом вони переривалися і ставали розміреними, статечними, рази в чотири повільнішими за попередні. Ледве стихав останній повільний крок, як знову чувся частий квапливий дріб і потім знову уповільнений крок важкої ходи.

Крокував, безумовно, один і той самий чоловік – і при повільній ходьбі, і при швидкій однаково поскрипувало взуття. Патер Браун був не з тих, хто постійно себе розпитує, але від цього, здавалося б, простого запитання у нього мало не репалась голова. Він бачив, як розбігаються, щоб стрибнути. Він бачив, як розбігаються, щоб покататися по льоду. Але навіщо розбігатися, щоб перейти на повільний крок? Навіщо йти, щоб потім розбігтися? Та саме це робили невидимі ноги. Їхній господар дуже швидко пробігав половину коридору, щоб повільно пройти по іншій половині. Повільно доходив до половини коридору, з тим, щоб отримати задоволення швидко пробігти іншу половину. Обидві методи не мали ані найменшого сенсу. В голові патера Брауна, як і в кімнаті, ставало все темніше і темніше.

Однак коли священник зосередився, сама темрява комірчини немов окрилила його думку. Фантастичні ноги, що міряли коридор, стали уявлятися йому в дуже неприродному або символічному світлі. Може, це якийсь язичницький ритуальний танець? Або нова гімнастична вправа? Патер Браун наполегливо мізкував, що б могли означати ці кроки. Повільні кроки, безумовно, не належали господарю. Люди такого типу ходять швидко і діловито, або не рухаються з місця. Це не міг бути також ні лакей, ні кур'єр, котрий чекає наказів. В олігархічному суспільстві неможливі ходять іноді перевальцем – особливо коли вип'ють, але набагато частіше, особливо в таких-от місцях, вони стоять або сидять у напруженій позі. Ні, важкий і водночас пружний крок, не дуже гучний, але і не зважаючи на те, який галас він чинить, міг належати лише одному мешканцеві земної кулі: так ходить західноєвропейський джентльмен, котрий, імовірно, ніколи не заробляв собі на життя сам.

Як тільки патер Браун прийшов до цього важливого висновку, крок знову змінився і хтось квапливо, по-щурячому, пробіг повз двері. Однак хоча кроки стали набагато швидше, галасу майже не було, наче людина бігла навшпиньки. Але священнику не здалося, що той хоче приховати свою присутність, для нього звуки пов'язувалися з чимось іншим, чого він не міг пригадати. Ці спогади, від яких можна було схибнутися, нарешті вивели його з рівноваги. Слуга Божий був упевнений, що чув десь цю дивну швидку ходу, – і не міг пригадати, де саме. Раптом йому спала на гадку нова думка. Патер Браун схопився і підійшов до дверей. Його кімната не сполучалася безпосередньо з коридором: одні двері вели в засклену контору, інші – в гардероб. Двері в контору були замкнені. Священник глянув у вікно, що світліло в темряві різко окресленим чотирикутником, сповненим синьо-багровими хмарами, осяяними зловісним світлом заходу, і на мить йому здалося, що чує зло, як собака чує пацюка.

Розумне (не знаю, чи розважливе) почало перемагати. Служитель Церкви згадав, що господар замкнув двері, пообіцявши прийти пізніше і випустити його. Патер Браун переконував себе, що двадцять різних причин, які не спали йому на гадку, можуть пояснити ці дивні кроки в коридорі. Він нагадав собі про недокінчену роботу та про те, що ледь встигне дописати лист до

сутінків. Пересівши до вікна, ближче до згасаючого світла бунтівного заходу, він знову заглибився в роботу. Він писав хвилин двадцять, все нижче схиляючись до паперу, в міру того, як ставало темніше, потім раптово випростався. Знову почувися дивні кроки. Цього разу додалася третя особливість. Раніше незнайомиць ходив легко і на диво швидко, але все ж ходив. Тепер він бігав. З коридору чулися часті, швидкі, стрибаючі кроки, немов стрибки м'яких лап пантери. Відчувалося, що біжить сильний, енергійний чоловік, схвильований, однак стримуючий себе. Але тільки-но прошелестів, як смерч, незнайомиць добіг до контори, і знову почувся повільний, розмірений крок.

Патер Браун відклав листа і, знаючи, що двері в кімнату зачинені, зайшов у гардероб, по інший бік кімнати. Служка тимчасово відлучився, мабуть, тому, що всі гості вже зібралися, давно сиділи за столом і його присутність не була потрібна. Пролізши крізь сірий ліс плащів, священник зауважив, що напівтемний гардероб відокремлює від яскраво освітленого коридору бар'єр, на кшталт ляди, через яку зазвичай передають пальто і отримують номерки. Якраз над аркою цих дверей палала лампа. Священника вона ледь освітлювала, й останній силуетом вималювався на тлі осяяного заходом вікна. Зате все світло падало на чоловіка, котрий стояв у коридорі.

Це був елегантний жевжик у вишуканому простому вечірньому костюмі, високий, але з гарною фігурою і гнучкий. Здавалося, що там, де він прослизнув би, як тінь, люди меншого зросту були б помітнішими за нього. Його яскраво освітлене обличчя було смаглявим і жвавим, як у іноземця, жителя півдня. Тримався він добре, невимушено й упевнено. Строгий критик міг би зазначити хіба тільки, що його фрак не цілком відповідав стрункій фігурі та світським манерам, був дещо неоковирний і якимось дивно стовбурчився. Ледь побачивши на тлі вікна чорний силует патера Брауна, він кинув на прилавок номерок і з доброзичливою поблажливістю сказав:

– Будь ласка, капелюх і плащ. Я йду.

Священник мовчки взяв номерок і пішов шукати згадане. Знайшовши, приніс усе і поклав на ляду. Незнайомиць попорпався в кишенях і сказав, усміхаючись:

– У мене немає срібла. Візьміть ось це, – і, кинувши золотого півсоверена, він підхопив плащ.

Патер Браун нерухомо застиг у темряві і раптом втратив голову. З ним це траплялося. Правда, дурнішим від цього він не ставав, швидше навпаки. У такі моменти, склавши два і два, він отримував чотири мільйони. Католицька церква (згідно зі здоровим глуздом) не завжди схвалювала це. Він сам не завжди це схвалював. Але часом на нього находило справжнє натхнення, необхідне у відчайдушні миті: адже він втратив свою голову й усе одно знайде її.

– Мені здається, сер, – сказав він чемно, – в кишені у вас все ж є срібло.

Високий джентльмен втупився в нього.

– Що за дурня! – вигукнув він. – Я даю вам золото, чому ж ви не задоволені?

– Інколи срібло дорожче за золото, – скромно сказав священник. – Я хочу сказати – коли його багато.

Незнайомиць уважно подивився на нього. Потім ще уважніше глянув уздовж коридору. Знову перевів погляд на патера Брауна і якусь мить дивився на світліюче позаду нього вікно. Нарешті, зважившись, він узявся рукою за ляду, перескочив через неї з легкістю акробата і, нахилившись до крихітного священника, величезною рукою схопив його за комір.

– Тихо! – сказав він пошепки. – Я не хочу вам погрожувати, але...

– А я буду погрожувати вам, – перебив його патер Браун раптово зміцнілим голосом. – Погрожувати хробаком невмирущим і вогнем незгасним.

– Дивак! Вам не місце тут, – зауважив незнайомиць.

– Я священник, пане Фламбо, – сказав патер Браун, – і готовий вислухати вашу сповідь.

Високий чоловік мало не задихнувся, на мить завмер і важко опустився на крісло.

Перші дві переміни обіду «Дванадцяти справжніх рибалок» слідували одна за одною без усіляких перешкод і затримок. Копії меню у мене немає, але якщо б вона і була, все одно б ви нічого не збагнули. Меню було складено ультрафранцузькою мовою кухарів, незвичною навіть для самих французів. За традицією клубу, закуски були розмаїті і шалено складні. До них поставилися цілком серйозно, тому що вони були марним додатком, як і весь обід, як і сам клуб. За тією ж традицією зупу подали легку і просту – все це було лише вступом до майбутнього рибного бенкету. За обідом точилася та дивна, некваплива розмова, що має віщувати долю Британської імперії, настільки сповнена натяків, що пересічний англієць навряд чи зрозумів би її, навіть якби й підслухав. Міністрів називали на ім'я, згадуючи їх із якоюсь млявою прихильністю. Радикального міністра фінансів, котрого вся партія торі, за чутками, ляляла за вимагання, тут хвалили за слабкі віршики або за поставу в сідлі на полюванні з хортами. Вождь торі, котрого всім лібералам належало ненавидіти, як тирана, піддавався легкій критиці, але про нього відгукувалися схвально, ніби мова йшла про ліберала. Якось так виходило, що політики – люди визначні, але значне в них усе, що завгодно, крім самої їхньої політики. Президентом клубу був добряк літній пан Одлі, котрий усе ще носив старомодні комірці часів Гладстона.² Він здавався символом цього примарного і водночас стійкого суспільного укладу. За все своє життя чоловік зовсім нічого не зробив – ні хорошого, ні навіть поганого. Він не був ні марнотратний, ні особливо заможний. Просто завжди був «у курсі справи». Жодна партія не могла обійти його, й якби він надумав стати членом кабінету, його, безумовно, туди ввели б. Віце-президент, герцог Честерський, був ще молодий і подавав великі сподівання. Іншими словами, це був приємний молодик із прилизаним руським волоссям і веснянкуватим обличчям. Він мав середні здібності та незліченні статки. Його публічні виступи були завжди успішні, хоча таємниця їх була вкрай проста. Якщо йому в голову приходив жарт, він висловлював його, і шляхтича називали дотепним. Якщо ж жарти не згадувалися, він казав, що тепер не час жартувати, і його називали дуже розумним. У приватному житті, в клубі, в своєму колі герцог був привітний, відвертий і наївний, як школяр. Пан Одлі ніколи не займався політикою, тому ставився до неї незрівнянно серйозніше. Іноді він навіть бентежив товариство, натякаючи на те, що існує певна різниця між лібералом і консерватором. Сам він був консерватором навіть у приватному житті. Його довгі сиві кучері приховували на потилиці старомодний коміречень, точно, як у колишніх державних мужів, і зі спини він виглядав людиною, на яку може опертися імперія. А спереду він здавався тихим парубком, котрий шанує комфорт, з тих, хто орендує кімнати в Олбені. Таким він і був насправді.

Як ми вже згадували, за столом на веранді було двадцять чотири місця, але сиділо всього дванадцять членів клубу. Всі вони дуже зручно розмістилися по один бік стола, і перед ними відкривався вигляд на весь сад, барви якого все ще були яскравими, хоча вечір і закінчувався дещо похмуро для цієї пори року. Президент сидів посередині столу, а віце-президент – біля правого кінця. Коли дванадцять рибалок підходили до столу, всі п'ятнадцять лакеїв мали (згідно з неписаним клубним законом) чинно шикуватися вздовж стіни, як солдати, котрі зустрічають короля. Гладкий господар мав стояти тут же, сяючи від приємного здивування, і кланятися членам клубу, немов він раніше ніколи про них не чув. Але при першому ж стукоті ножів і виделок уся ця наймана армія зникала, залишаючи одного чи двох лакеїв, котрі безгучно ковзали навколо столу і непомітно прибирали тарілки. Пан Левер також ховався, весь звиваючись у конвульсіях чемних поклонів. Було б перебільшенням, навіть прямим наклепом сказати, що він може з'явитися знову. Але коли подавалася головна, рибна страва, тоді – як сказати це краще? – тоді здавалося, що десь ширяє ожила тінь або відображення господаря. Свята

² Вільям Еварт Гладстон (1809–1898) – британський державний діяч і письменник, котрий чотири рази ставав прем'єр-міністром Великої Британії.

рибна страва була (певна річ, для непосвяченого погляду) величезним пудингом, що розміром і формою нагадував весільний торт, в якому безліч різних видів риби повністю втратили свої природні властивості. «Дванадцять справжніх рибалок» озброювалися знаменитими ножами та виделками і бралися за пудинг із таким благоговінням, немов кожен шматочок коштував стільки ж, скільки срібло, яким його їли. І, судячи з того, що мені відомо, так воно і було. З цією стравою поралися мовчки, жадібно і з повним усвідомленням важливості моменту. Лише коли його тарілка спорожніла, молодий герцог зробив звичайне зауваження:

– Тільки тут уміють як слід готувати цю страву.

– Тільки тут, – погодився пан Одлі, обертаючись до нього і похитуючи своєю солідною головою. – Тільки тут – і ніде більше. Правда, мені казали, що в кафе «Англез»...

Тут його обірвали і на мить промовець дуже здивувався зникненню своєї тарілки, прибраної лакеєм. Однак він устиг вчасно спіймати нитку своїх цінних думок.

– Мені казали, – правив він далі, – що цю страву могли б приготувати і в кафе «Англез». Але не вірте цьому, сер. – Він безжально захитав головою, як суддя, що відмовляє в помилування засудженому на смерть злочинцю. – Ні, не вірте цьому, сер.

– Перебільшена репутація, – процідив такий собі полковник Паунд із таким виглядом, ніби він розтулив рот уперше за кілька місяців.

– Ну що ви! – заперечив герцог Честерський, за характером оптиміст. – У певному сенсі це дуже мила місчинка. Наприклад, не можна відмовити їм...

У кімнату швидко ввійшов лакей і раптом спинився, немов закам'янів. Зробив він це цілком безгучно, але мляві та добросердні джентльмени звикли до того, що невидима машина, яка обслуговувала їх і підтримувала їхнє існування, працює бездоганно, і лакей, котрий так раптово зупинився, налякав їх, немов фальшива нота в оркестрі. Присутні відчували те ж, що відчували б і ми з вами, якби неживий світ проявив непослух: якби, наприклад, крісло раптом кинулося втікати від вашої руки.

Кілька секунд лакей простояв нерухомо, і кожного з присутніх поступово охоплювало дивне зникання, типове для нашого часу, коли всюди балакають про гуманність, а прірва між багатими та бідними стала ще глибшою. Справжній родовитий аристократ, мабуть, почав би жбурляти в лакея, що під руку потрапить, почавши з порожніх пляшок і, досить імовірно, скінчивши грішми. Справжній демократ спитав би, якого милого він тут стоїть, як бовдур. Але ці новітні плутократи не могли терпіти біля себе неможливого – ні як раба, ні як товариша. Той факт, що з лакеєм сталося щось дивне, було для них просто нудною і прикрою перешкодою. Бути грубими вони не хотіли, та водночас боялися проявити хоч якусь людяність. Вони бажали одного: щоб усе це швидше скінчилося. Лакей простояв нерухомо кілька секунд, наче остовпівши, раптом обернувся і прожогом кинувся з веранди.

Незабаром він знову з'явився на веранді або, точніше, в дверях у супроводі іншого лакея, щось шепочучи йому і жестикулюючи з чисто італійською жвавистю. Потім перший лакей знову зник, залишивши в дверях другого, і знову з'явився, вже з третім. Коли і четвертий лакей долучився до цього збіговиська, пан Одлі відчув, що заради такту необхідно порушити мовчання. Через брак належного голові молотка він голосно кашлянув і виголосив:

– Але ж молодий Мучер чудово працює в Бірмі. Яка нація в світі могла б...

П'ятий лакей стрілою підлетів до нього і прошепотів на вухо:

– Даруйте, сер. Важлива справа. Чи може господар побалакати з вами?

Президент розгублено озирнувся і побачив пана Левера, котрий наближався до нього своєю звичайною пірнаючою ходою. Але обличчя поважного господаря ніхто не назвав би звичайним. Завжди сяєє та мідно-червоне, воно забарвилось болючою жовтизною.

– Пробачте мені, пане Одлі, – промовив він, задихаючись, – трапилася страшна неприємність. Скажіть, ваші тарілки прибрали разом із виделками та ножами?

– Сподіваюся, – дещо роздратовано промовив президент.

– Ви бачили його? – продовжував господар. – Бачили лакея, який прибрав їх? Упізнали б ви його?

– Впізнати лакея? – обурено перепитав пан Одлі. – Звісно, ні.

Пан Левер розпачливо розвів руками.

– Я не посилав його, – простогнав він. – Не знаю, звідки і навіщо він з'явився. А коли я послав свого лакея прибрати тарілки, він побачив, що їх уже немає.

Пан Одлі аж надто розгубився як для чоловіка, на котрого може опертися вся імперія. Та й ніхто інший із присутніх не очунав, за винятком грубуватого полковника Паунда, котрий раптово повернувся до життя. Він піднявся з місця і, вставивши в око монокль, промовив хрипко, немов відвик користуватися своїм голосом:

– Ви хочете сказати, що хтось украв наше срібне рибне приладдя?

Господар знову розвів руками, і тієї ж миті всі присутні кинулися до нього.

– Де лакеї? – низьким глухим голосом заволав полковник. – Вони всі тут?

– Авжеж, усі, це я помітив, – вигукнув молодий герцог, протискаючись у центр групи. – Завжди рахую їх, коли входжу. Вони так кумедно шикуються вздовж стіни.

– Аякже, але важко сказати з упевненістю... – у важкому сумніві почав було пан Одлі.

– Кажу вам, я чудово пам'ятаю, – збуджено повторив герцог, – тут ніколи не було більше п'ятнадцяти лакеїв, і рівно стільки ж було і сьогодні. Не більше і не менше.

Господар повернувся до нього, тремтячи всім тілом.

– Ви кажете... ви кажете... – затинався він, – що бачили п'ятнадцятьох лакеїв?

– Як завжди, – підтвердив герцог, – що ж в цьому особливого?

– Нічого, – сказав Левер, – тільки всіх ви не могли бачити. Один із них помер і лежить нагорі.

На якийсь час у кімнаті запанувала важка тиша. Може (таке надприродне слово «смерть»), кожен із цих нероб зазирнув у цю мить у свою душу і побачив, що вона маленька, як зморщена горошинка. Хтось, здається, герцог, сказав із ідіотським співчуттям багатія:

– Чи не можемо ми бути чимось корисні?

– У нього був священик, – відповів засмучений господар.

І, наче прозвучала сурма Страшного суду, вони подумали про таємничі відвідини. Кілька вельми неприємних секунд присутнім здавалося, що п'ятнадцятим лакеєм був привид мерця. Неприємно їм стало тому, що примари були для них такою ж перешкодою, як і жебраки. Але думка про срібло вивела їх зі заціпеніння. Полковник відкинув ногою крісло і попрямував до дверей.

– Якщо тут був п'ятнадцятий лакей, друзі, – сказав він, – отже, цей п'ятнадцятий і був злодієм. негайно зачинити парадний і чорний входи. Тоді й побалакаємо. Двадцять чотири перлини клубу варті того, щоб через них поклопотатися.

Пан Одлі знову начебто завагався, чи пристойно джентльменові проявляти квапливість. Але, помітивши, як герцог кинувся сходами вниз з ентузіазмом молодості, подався за ним, хоча і з більшою солідністю.

В цю ж мить на веранду вбіг шостий лакей і заявив, що він знайшов купу тарілок від риби без жодних слідів срібла. Весь натовп гостей і слуг юрбою полинув сходами і розділився на два загони. Більшість рибалок подалися за господарем у вестибюль. Полковник Паунд із президентом, віце-президентом і двома-трьома членами клубу кинулися в коридор, який вів до лакейської, – найімовірніше, злодій втік саме туди. Минаючи напівтемну вбиральню, вони побачили в її глибині низеньку чорну постать, що стояла в тіні.

– Гей там, – крикнув герцог, – ви когось бачили?

Низенький чоловічок не відповів прямо, але просто сказав:

– Можливо, у мене є те, що ви шукаєте, джентльмени?

Вони зупинилися, вагаючись і дивуючись, а він зник у темряві вбиральні і з'явився знову, тримаючи в обох руках купу блискучого срібла, яке й виклав на ляду спокійно, як продавець, котрий показує взірці. Срібло виявилось тузином ножів і виделок дивної форми.

– Ви... Ви... – почав було остаточно спантеличений полковник. Потім, освоївшись із напівморком, він зауважив дві речі: по-перше, низенький чоловічок був у чорній сутані і мало схожий на слугу і, по-друге, вікно вбиральні було розбите, наче хтось хутко через нього вис-трибнув.

– Занадто цінна річ, щоб зберігати її в гардеробі, – зауважив священник.

– Так ви... ви... отже, це ви вкрали срібло? – затиноючись, спитав пан Одлі, з подивом глипаючи на священника.

– Якщо я і вкрав, то, як бачите, все повертаю, – ввічливо відповів патер Браун.

– Але вкрали ж не ви? – зауважив полковник, вдивляючись у розбите вікно.

– Чесно кажучи, не я вкрав його, – зауважив священник дещо грайливим тоном і спокійно опустився на крісло.

– Але ви знаєте, хто це зробив? – поцікавився полковник.

– Справжнього його імені я не знаю, – незворушно пояснив слуга Божий. – Але я знаю дещо про його силу та дуже багато про його душевні сумніви. Силу його я відчув на собі, коли той намагався мене задушити, а про його моральні якості дізнався, коли він покаявся.

– Отакої, розкався! – з гордовитим сміхом вигукнув герцог Честерський.

Патер Браун піднявся і заклав руки за спину.

– Правда, дивно, на ваш погляд, – сказав він, – що злодій і бродяга розкався, тоді як багато заможних людей закосніли в мирській суєті і нікому від них немає пуття? Якщо сумніваєтесь у практичній користі каяття, ось вам ваші ножі та виделки. Ви «Дванадцять справжніх рибалок», і ось ваші срібні рибки. Бачите, ви все ж виловили їх. А я – ловець людей.

– То ви спіймали злодія? – похмуро спитав полковник.

Патер Браун пильно поглянув на його невдоволене, суворе обличчя.

– Атож, я спіймав його, – сказав він, – спіймав невидимим гачком на невидимій волосині, такий довгій, що він може піти на край світу і все ж повернеться, як тільки я потягну.

Присутні помовчали. Потім джентльмени пішли назад на веранду, несучи срібло й обговорюючи з господарем дивну пригоду. Але суворий полковник, як і раніше, сидів боком на бар'єрі, хитаючи довгими ногами та покусуючи кінчики темних вусів. Нарешті він спокійно сказав священнику:

– Злодій був недурний хлопець, але, гадаю, я знаю розумнішого чоловіка.

– Він розумна людина, – відповів патер Браун, – але не знаю, кого ви вважаєте розумнішим.

– Вас, – зронив полковник і коротко реготнув. – Не турбуйтеся, я не маю наміру садити злодія у в'язницю. Але я дав би гору срібних виделок за те, щоб як слід дізнатися, як ви влізли у всю цю кашу й як вам вдалося забрати у нього срібло. Мені здається, що ви – великий хитрун і будь-кого обведете довкола пальця.

Священнику, мабуть, сподобалася грубувата прямота військового.

– Певна річ, полковнику, – сказав він, усміхаючись, – я нічого не можу повідомити вам про цього чоловіка і його приватні справи. Але я не бачу причин приховувати від вас зовнішній хід справи, наскільки я сам її втямив.

Із несподіваною для нього легкістю він перестрибнув через бар'єр, сів поруч із полковником Паундом і, своєю чергою, подрігав короткими ніжками, як хлопчисько на паркані. Свою розповідь він почав так невимушено, буцімто розмовляв зі старим приятелем біля різдвяного вогника.

– Бачите, – продовжив він, – мене замкнули в тій маленькій кімнатці, й я писав листа, коли почув, що пара ніг витанцює по цьому коридору такий танок, якого не витанцюєш і

на шибениці. Спершу чулися кумедні дрібні кроки, немов хтось ходив навшпиньки. За ними слідували кроки повільні, впевнені – словом, кроки солідного чоловіка, котрий розгулює зі сигарою в роті. Але крокували одні і ті ж ноги, в цьому я готовий був присягнутися: легко, потім важко, потім знову легко. Спершу я прислухався знічев'я, а потім трохи не збожеволів, намагаючись допетрати, навіщо знадобилося одній людині ходити двома ходами. Одну ходу я знав, вона була на зразок вашої, полковнику. Це була хода чоловіка, котрий ситно пообідав, джентльмена, котрий ходить не тому, що схвильований, а швидше тому, що взагалі такий рухливий. Інша хода здавалася мені знайомою, тільки я ніяк не міг пригадати, де її чув і де раніше зустрічав дивну істоту, що метушиться навшпиньки таким чином. Скоро до мене долинув стукіт тарілок, і відповідь стала до дурості очевидною: це була хода лакея, коли, схилившись уперед, опустивши очі, загібаючи носками черевик, він мчить подавати до столу. Потім я поміркував хвилинку. І мені здалося, що я збагнув задум злочину так само ясно, ніби сам мав намір його здійснити.

Полковник уважно глянув на священника, але лагідні сірі очі були безтурботно спрямовані в стелю.

– Злочин, – продовжував він повільно, – такий самий витвір мистецтва. Не дивуйтеся: злочин далеко не єдиний витвір мистецтва, що виходить із майстерні пекла. Але кожен справжній витвір мистецтва, чи то небесного, чи пекельного походження, має одну неодмінну особливість, основа його завжди проста, яким би складним не було виконання. Так, наприклад, у «Гамлеті» фігури могильників, квіти божевільного дівчиська, потойбічна чарівність Йорика, блідість духу і посмішка черепа – все сплетено вінком для похмурого чоловіка в чорному. І те, що я вам розповідаю, – додав він, посміхаючись і повільно злязючи з ляди, – також невибаглива трагедія чоловіка в чорному.

– Авжеж, – продовжував він, бачачи, що полковник здивовано витріщився на нього, – вся ця історія зводиться до чорного костюма. У ній, як і в «Гамлеті», є чимало всіляких напашарувань, на зразок вашого клубу, наприклад. Є мертвий лакей, котрий був там, де бути не міг. Є невидима рука, що збрала з вашого столу срібло і розчинилася в повітрі. Але кожен розумно задуманий злочин базується врешті-решт на чомусь цілком пересічному, нітрохи не загадковому. Таємничість з'являється пізніше, щоб відвести нас убік хибним слідом. Сьогоднішня справа велика, тонко задумана і (на погляд пересічного злодія) дуже вигідна. Вона будувалася на тому загальновідомому факті, що вечірній костюм джентльмена як дві краплі води схожий на костюм лакея, – обидва носять чорний фрак. Все інше була гра, і до того ж на диво витончена.

– І все ж, – зауважив полковник, і собі злязючи з бар'єру і похмуро розглядаючи свої черевики, – все ж я не цілком упевнений, що зрозумів вас.

– Полковнику, – сказав патер Браун, – ви ще більше здивуєтеся, коли я скажу вам, що демон нахабства, який вкрав ваші виделки, весь час розгулював у вас на очах. Він пройшов по коридору разів із двадцять туди і сюди – і це при повному освітленні і на очах у всіх. Він не ховався по закутках, де б його могли запідозрити. Навпаки, він безперестанку рухався і, де б не був, скрізь, здавалося, перебував законно. Не питайте мене, як він виглядав, бо ви самі бачили його сьогодні шість чи сім разів. Ви разом із іншими ясновельможними панями чекали обід у вітальні, в кінці проходу, біля самої веранди. І ось, коли він минав вас, джентльменів, він був лакеєм, з опущеною головою, серветкою, що бовтається і фалдами, що віються за вітром. Він вигулькував на веранді, поправляв скатертину, переставляв щось на столі і мчав назад у напрямку до контори та лакейської. Та тільки-но він потрапляв у поле зору конторського клерка і слуг, як – і виглядом і манерами, з голови до ніг – ставав іншою людиною. Він вештався серед слуг із тієї розсіяною недбалістю, яку вони так звикли бачити у своїх господарів. Їх не мало дивувати, що гість волочиться по всьому будинку, немов звір, що снує по клітці в зоопарку. Вони знали: ніщо так не вирізняє людей вищого кола, як саме звичка ходити всюди, де

їм заманеться. Коли він пересичувався прогулянкою по коридору, то повертався і знову проходив повз контору. У тіні вбиральної ніші він, наче за помахом чарівної палички, раптом змінював свій вигляд і знову послужливим лакеєм мчав до «Дванадцяти справжніх рибалок». Не личить джентльменам звертати увагу на якогось лакея. Як можуть слуги запідозрити джентльмена на прогулянці?... Одного разу він викинув фортель ще кращий. У конторі він велично зажадав сифон содової води, сказавши, що хоче пити. Він додав невимушено, що візьме сифон із собою. Так і зробив – швидко і вправно проніс його посеред всіх вас, джентльменів, лакеєм, котрий виконує звичайне доручення. Природно, це не могло тривати безконечно, але йому ж треба було дочекатися лише кінця рибної переміни. Найнебезпечнішим для нього був початок обіду, коли всі лакеї шикувалися в ряд, але і тут йому вдалося притулитися до стіни якраз за рогом, так що лакеї і тут прийняли його за джентльмена, а джентльмени – за лакея. Далі все пішло як по писаному. Лакей приймав його за нудьгуючого аристократа, і навпаки. За дві хвилини до того, як рибна переміна була закінчена, він знову обернувся на моторного слугу і швидко зібрав тарілки. Посуд залишив на полиці, срібло засунув в бічну кишеню, від чого та випнула, й, як заєць, помчав коридором, поки не дістався до вбиральні. Тут він знову став джентльменом, раптово викликаним у справі. Йому залишалось лише здати свій номерок гардеробнику і вийти так само невимушено, як прийшов. Тільки сталося так, що гардеробником був я.

– Що ж ви зробили з ним? – вигукнув полковник з незвичайним для нього запалом. – І що він вам сказав?

– Даруйте, – незворушно відповів патер Браун, – але тут моя розповідь закінчується.

– І починається найцікавіше, – пробурмотів Паунд. – Його професійні прийоми я ще розумію. Але якось не можу збагнути ваші.

– Мені час іти, – промовив священник.

Разом вони дійшли до передпокою, де побачили свіже веснянкувате обличчя герцога Честерського, котрий із веселим виглядом пішов їх шукати.

– Хутко, хутко, Паунде! – захекавшись, кричав він. – Швидше йдіть до нас! Я скрізь шукав вас. Обід триває наче нічого не сталося, і старий Одлі зараз виголосить слово на честь врятованих виделок. Бачите, ми припускаємо створити нову церемонію, щоб увічнити цю подію. Срібло знову у нас. Можете щось запропонувати?

– Ну що ж, – не без сарказму погодився полковник, оглядаючи його. – Я пропоную, щоб відтепер ми носили зелені фраки замість чорних. Бо мало що може трапитися, коли ти одягнений так само, як лакей.

– Дурниці, – сказав герцог, – джентльмен ніколи не виглядає лакеєм.

– А лакей не може виглядати джентльменом? – безгучно засміявся полковник Паунд. – У такому випадку ох і спритний же ваш приятель, – сказав він, звертаючись до священника, – якщо зумів видати себе за джентльмена.

Патер Браун наглухо застібнув скромний плащик – ніч була холодна і вітряна – й узяв у руки скромну парасольку.

– Атож, – сказав він, – мабуть, дуже важко бути джентльменом. Але, знаєте, я не раз думав, що майже так само важко бути й лакеєм.

І, промовивши «на добраніч», він штовхнув важкі двері палацу насолод. Золоті ворота негайно ж зачинилися за священником, і він швидко почвалав мокрими темними вулицями в пошуках омнібуса.

Летючі зорі

«Мій найвишуканіший злочин, – любив розповідати Фламбо в роки своєї добродесної старості, – був, за дивним збігом обставин, і моїм останнім злочином. Я вчинив його на Різдво. Як справжній артист своєї справи я завжди намагався, щоб злочин гармоніював із певною порою року або з пейзажем, і шукав для нього, немов для скульптурної групи, підходящий сад або обрив. Так, наприклад, англійських сквайрів найдоречніше дурити в довгих кімнатах, де стіни обшиті дубовими панелями, а багатих євреїв, навпаки, краще залишати без копійки серед вогнів і пишних стін кафе «Ріц». Якщо, наприклад, в Англії у мене виникало бажання позбавити настоятеля собору від тягаря земного майна (що набагато важче, ніж здається), мені хотілося бачити свою жертву обрамленою, якщо можна так сказати, зеленими газонами та сірими дзвіницями старовинного містечка. Так само у Франції, вилучаючи певну суму у багатого та жадібного селянина (що майже неможливо), я відчував задоволення, якщо бачив його обурену фізію на тлі сірого ряду акуратно підстрижених тополь або величних галльських рівнин, які так чудово малював великий Мілле.³

Так ось, моїм останнім злочином було різдвяний, веселий, затишний англійський злочин середнього рівня – злочин у душі Чарльза Діккенса. Я вчинив його в одному хорошому старовинному будинку біля Путні,⁴ в будинку з напівкруглим під'їздом для екіпажів, в будинку зі стайнею, в будинку з назвою, написаною на обох воротах, у будинку з незмінною араукарією.⁵ Втім, досить, – ви вже уявляєте собі, що це був за будинок. Правда, я тоді дуже сміливо і цілком літературно відтворив діккенсівський стиль. Навіть шкода, що того вечора я розкався і вирішив порвати з колишнім життям».

І Фламбо починав розповідати всю цю історію зсередини, з точки зору одного з героїв. Але навіть із цієї точки зору вона здавалася щонайменше дивною. З точки ж зору стороннього спостерігача ця оповідка уявлялася просто незбагненою, та саме з цієї точки зору і має ознайомитися з нею читач.

Це сталося другого дня Різдва. Початком всіх подій можна вважати той момент, коли двері будинку відчинилися і молоденька дівчина зі шматком хліба в руках вийшла в сад, де росла араукарія, погодувати птахів. У дівчини було гарненьке личко і меткі карі очі. Про її фігуру сказати нічого не можемо – з ніг до голови вона була так закутана в брунатне хутро, що важко було сказати, де закінчується кошлатий комір і починається пухнасте волосся. Якби не миле личко, її можна було б прийняти за незграбного ведмедика.

Освітлення зимового дня набувало все червоніше відтінку в міру того, як наближався вечір, і рубінові відблиски на оголених клумбах здавалися примарами зів'ялих троянд. З одного боку до будинку примикала стайня, з іншого починалася алея, точніше, галерея зі сплетених угорі лаврових дерев, що вела у великий сад за будинком. Юнка накришила птахам хліба (вчетверте чи вп'яте за день, бо його з'їдала собака) і, щоб не заважати пташиному бенкету, пішла лавровою алеєю в сад, де мерехтіли листя вічнозелених дерев. Тут вона зойкнула від подиву – щирого чи удаваного, невідомо, – бо, піднявши очі, побачила, що на високому паркані, немов наїзник на коні, у фантастичній позі сидить фантастична постать.

– Ой, тільки не стрибайте, пане Крук! – вигукнула стривожена дівчина. – Тут дуже високо.

Чоловік, котрий осідлав паркан, наче крилатого коня, був довготелесим, незграбним юнаком із темним волоссям, із обличчям розумним та інтелігентним, але зовсім не по-англійськи

---

³ Жан-Франсуа Мілле (1814–1875) – видатний французький художник XIX ст.

⁴ Путні – дільниця в Лондоні.

⁵ Араукарія – рід хвойних дерев із родини араукарієвих.

блідим, навіть безкровним. Блідість цю особливо підкреслювала червона краватка зухвалою яскравого відтінку – єдина явно продумана деталь його костюма. Він не прислухався до благань дівчини і, ризикуючи переламати собі ноги, стрибнув на землю з легкістю лошака.

– Мені здається, доля вирішила, щоб я став злодієм і лазив у чужі оселі та сади, – спокійно оголосив прибулець, опинившись поруч із панночкою. – І так би, без сумніву, й сталося, якби я не народився в цьому милому будиночку по сусідству з вами. Втім, нічого поганого в цьому не бачу.

– Як ви можете так казати? – з докором вигукнула дівчина.

– Розумієте, якщо народився не по той бік паркану, де тобі треба, то мені здається, що маєш право через нього перелізти.

– От уже ніколи не знаєш, що ви зараз скажете або зробите.

– Я і сам часто не знаю, – погодився пан Крук. – У будь-якому разі, зараз я якраз по той бік паркану, що треба.

– А з якого боку паркану вам слід бути? – з посмішкою запитала юнка.

– По той, де ви, – відповів молодик.

І вони пішли назад лавровою алеєю. Раптом тричі просурмив, наближаючись, автомобільний гудок: елегантна машина світло-зеленого кольору, немов птах, підлетіла до під'їзду і, вся тремтячи, зупинилася.

– Ого, – сказав молодик у червоній краватці, – ось уже хто народився по той бік, що слід. Я не знав, панно Адамс, що у вашій сім'ї настільки сучасний Санта-Клаус.

– Це мій хрещений батько, сер Леопольд Фішер. Він завжди приїжджає до нас після Різдва.

І після мимовільної паузи, що видавала недолік наснаги, Рубі Адамс додала:

– Він дуже добрий.

Журналіст Джон Крук чув про великого махляра зі Ситі, сера Леопольда Фішера, й якщо фінансовий магнат не чув про Джона Крука, то вже, в будь-якому разі, не з провини останнього, бо той неодноразово і досить непримиренно відгукувався про сера Леопольда на сторінках «Поклику» та «Нового віку». Втім, зараз пан Крук не промовив ані слова і з похмурим виглядом спостерігав за розвантаженням автомобіля, а це була тривала процедура. Спочатку відчинилися передні дверцята, і з машини виліз високий елегантний водій у зеленому, потім відчинилися задні дверцята, і з машини виліз низенький елегантний слуга в сірому, потім вони вдвох витягли сера Леопольда і потягли його на ганок, стали розпаковувати, немов коштовність, ретельно зав'язану у вузол. Під коцями, настільки численними, що їх вистачило б на цілу крамницю, під шкурами всіх лісових звірів і шаликами всіх барв веселки виявилось нарешті щось, що нагадує людську постать, щось, що виявилось досить привітним, хоча і подібним на іноземця старим джентльменом із сивою цапиною борідкою та сяючою посмішкою, котрий став потирати руки у величезних хутряних рукавицях.

Але ще задовго до кінця цієї процедури двері будинку відчинилися і на ганок вийшов полковник Адамс (татусь молоді леді в шубці), щоб зустріти і ввести в будинок почесного гостя. Це був високий, чорнявий і дуже мовчазний чоловік у червоному ковпаку, що нагадував феску і надавав йому схожості з англійським сардаром⁶ або єгипетським пашею. Разом із ним вийшов його свояк, молодий фермер, котрий нещодавно приїхав із Канади, – міцний і галасливий чоловічок зі світлою борідкою, на ім'я Джеймс Блаунт. Їх обох супроводжувала ще одна вельми скромна особа – католицький священник із сусідньої парафії. Покійна дружина полковника була католичкою, і діти, як прийнято в таких випадках, виховувалися в католицтві. Цей священник був нічим не примітний, навіть прізвище у нього було пересічне – Браун. Однак полковник вважав його товариство приємним і часто запрошував до себе.

---

⁶ Сардар – правитель у Середній Азії, Ірані та деяких тюркських країнах.

У просторому холі було досить місця навіть для сера Леопольда та його численних оболонок. Хол цей, непомірно великий для такого будинку, був величезним приміщенням, в одному кінці якого містилися зовнішні двері з ганком, а в іншому – сходи на другий поверх. Тут, перед каміном із висячою над ним шпагою полковника, процедура роздягання нового гостя була завершена, й усі присутні, в тому числі і похмурий Крук, були представлені серу Леопольду Фішеру. Однак поважний фінансист все ще продовжував битися зі своїми бездоганно зшитими штатами. Він довго порпався у внутрішній кишені фрака і нарешті, весь сяючи від задоволення, витягнув звідти чорний овальний футляр, який становив, як пояснив гість, різдвяний подарунок для його хрещениці. З неприхованим і тому обеззброюючим марнославством він високо підняв футляр, так, аби всі могли його бачити, потім легко натиснув пружину – кришка відкинулася, і всі завмерли, засліплені: фонтан кристалізованого світла раптом спалахнув у них перед очима. На помаранчевому оксамиті, в заглибленні, немов три яйця в гнізді, лежали три чистих блискучих діаманти, і здавалося, навіть повітря спалахнуло від їхнього вогню. Фішер стояв, розплившись у доброзичливій усмішці, впиваючись подивом і захопленням дівчат, стриманим захопленням і небагатослівною вдячністю полковника, здивованими вигуками інших.

– Поки що я покладу це назад, люба, – сказав Фішер, засовуючи футляр у задню кишеню свого фрака. – Мені довелося поводитися дуже обережно, коли я їхав сюди. Майте на увазі, що це – три знаменитих африканських діаманти, які називають «летючими зорями», бо їх уже неодноразово викрадали. Всі великі злочинці полюють за ними, але й прості люди на вулиці та в готелі, певна річ, раді були б здобути їх. У мене могли вкрасти діаманти дорогою сюди. Це було цілком можливо.

– Я б сказав, цілком природно, – сердито зауважив молодик у червоній краватці. – Й я б нікого не став звинувачувати в цьому. Коли люди просять хліба, а ви не даєте їм навіть каменя, гадаю, вони мають право самі взяти собі цей камінь.

– Не смійте так казати! – з незвичним запалом вигукнула дівчина. – Ви балакаєте так тільки з того часу, як стали цим жакливим... ну, як це називається? Як називають людину, котра готова обніматися з сажотрусом?

– Святим, – підказав патер Браун.

– Я вважаю, – заперечив сер Леопольд із поблажливою усмішкою, – що Рубі має на увазі соціалістів.

– Радикал – це не той, хто добуває корінь, – зауважив Крук дещо роздратовано, – а консерватор зовсім не консервує фрукти. Хочу вас запевнити, що і соціалісти абсолютно не жадають приятелювати зі сажотрусами. Соціаліст – це людина, яка хоче, щоб усі труби були прочищені і щоб всім сажотрусам платили за роботу.

– Але яка вважає, – тихо додав священик, – що ваша власна сажа вам не належить.

Крук глянув на нього зацікавлено і навіть із повагою.

– Кому ж може знадобитися власна сажа? – поцікавився він.

– Комусь, може, і знадобиться, – відповів патер Браун серйозно. – Кажуть, наприклад, що нею користуються садівники. А сам я якось на Різдво приніс чимало радощів шістьом дітлахам, котрі очікували Санта-Клауса, виключно за допомогою сажі, застосованої як зовнішній засіб.

– Ах, як цікаво! – втішилася Рубі. – А ви б не повторили це сьогодні для нас?

Енергійний канадець пан Блаунт посилив свій і без того гучний голос, приєднуючись до пропозиції племінниці. Здивований фінансист і собі підвищив голос, висловлюючи рішуче несхвалення, але в цей час хтось постукав у вхідні двері. Священик відчинив їх, і очам присутніх знову показався сад із араукарією і вічнозеленими деревами, тепер уже темніючими на тлі чудового фіолетового заходу. Цей вигляд, ніби вставлений у раму розчахнутих дверей, був настільки гарний і незвичайний, що здавався театральною декорацією. Кілька миттєвостей ніхто не звертав уваги на чоловіка, котрий зупинився на порозі. Це був, мабуть, звичайний кур'єр у запиленому поношеному плащі.

– Хто з вас пан Блаунт, джентльмени? – спитав він, простягаючи листа.

Пан Блаунт сіпнувся й осікся, так і не закінчивши свого схвального вигуку. Зі здивованим виглядом він надірвав конверт і став читати лист. При цьому його обличчя спочатку запаморочилося, потім прояснилося, і він повернувся до свого зятя та господаря.

– Мені дуже неприємно завдавати вам стільки неспокою, полковнику, – почав він із веселою церемонністю Нового Світу, – чи не зловживатиму я вашою гостинністю, якщо ввечері до мене зайде сюди у справі один мій старий приятель? Втім, ви, мабуть, чули про нього – це Флоріан, знаменитий французький акробат і комік. Я з ним познайомився багато років тому на Далекому Заході (він за народженням канадець). А тепер у нього до мене якась справа, хоча навіть не здогадуюсь, яка.

– Звісно, певна річ, любий, – люб'язно відповів полковник. – Всіх друзів, кого забажаєте. До того ж він, без сумніву, буде дуже в нагоді.

– Він вимаже собі обличчя сажею, якщо ви це маєте на увазі, – зареготав Блаунт, – і всім наставить ліхтарів під очима. Я особисто нічого не маю, я чоловік простий і люблю веселу стару пантоміму, в якій герой сідає на свій циліндр.

– Тільки не на мій, будь ласка, – з гідністю зронив сер Леопольд Фішер.

– Гаразд, гаразд, – весело заступився Крук, – не будемо сваритися. Чоловік на циліндрі – це ще не найгірший жарт!

Неприятнь до молодика в червоній краватці, викликана його грабіжницькими переконаннями та його очевидним залицанням до гарненької хрещениці Фішера, спонукала останнього зауважити саркастично наказовим тоном:

– Не сумніваюся, що вам відомі і грубіші жарти. Не розкажете хоча б один?

– Прошу: циліндр на чоловікові, – відрубав соціаліст.

– Так, атож, аякже! – запобіг канадець із добродушністю справжнього варвара. – Не треба псувати свято. Нумо звеселімо сьогодні товариство. Не будемо мазати обличчя сажею і сідати на капелюхи, якщо вам це не до душі, але виггадаємо щось подібне. Чому б нам не розіграти справжню стару англійську пантоміму – з клоуном, Коломбіною й усім іншим? Я бачив таку виставу перед від'їздом із Англії, коли мені було десь дванадцять років, і у мене залишилося про неї спогад яскравий, як багаття. А коли я торік повернувся, виявилось, що пантомім більше не грають. Ставлять одні лиш плаксиві чарівні казки. Я хочу бачити хорошу бійку, розпечену кочергу, поліціанта, з котрого роблять котлету, а мені подають принцес, котрі базикають при місячному світлі, синіх птахів і тому подібну дурню. Синя Борода – це мені до душі, та й той подобається мені більш за все у вигляді Панталоне.

– Я всією душею підтримую пропозицію зробити з поліціанта котлету, – сказав Джон Крук, – це набагато вдаліше визначення соціалізму, ніж те, що тут нещодавно цитували. Але вистава – справа, природно, закладна.

– Та що ви! – зі захопленням спростував пан Блаунт. – Влаштувати арлекінаду? Немає нічого простішого! По-перше, можна таляпати що заманеться, а по-друге, на реквізит і декорації згодиться будь-яке домашнє начиння – столи, вішаки, білизняні кошики тощо.

– Атож, це правда, – Крук пожвавів і почав міряти кроками кімнату. – Тільки ось боюся, що мені не вдасться роздобути поліційний однострій. Давно я вже не вбивав правоохоронця.

Блаунт на мить задумався і раптом лягнув себе по стегну.

– Дістанемо! – вигукнув він. – Тут у листі є телефон Флоріана, а він знає всіх костюмерів у Лондоні. Я зателефоную йому і попрошу прихопити з собою костюм поліціанта.

І він кинувся до телефону.

– Ах, як чудово, хресний, – Рубі була готова танцювати від радощів, – я буду Коломбіною, а ви – Панталоне.

Мільйонер випростався і завмер у величній позі язичницького бога.

– Вважаю, моя люба, – сухо промовив він, – що вам краще пошукати когось іншого для ролі Панталоне.

– Я можу бути Панталоне, якщо хочеш, – вперше і востаннє втрутився в розмову полковник Адамс, вийнявши з рота сигару.

– Вам за це потрібно пам'ятник поставити, – вигукнув канадець, і з сяючим обличчям обернувся від телефону. – Ну ось, отже, все влаштовано. Пан Крук буде клоуном – він журналіст, отже, знає все застарілі жарти. Я можу бути Арлекіном – для цього потрібні тільки довгі ноги й уміння стрибати. Мій приятель Флоріан пообіцяв мені зараз, що дістане костюм поліціанта дорогою та переодягнеться. Виставу можна влаштувати тут, у цьому холі, а публіку посадимо на сходи. Вхідні двері будуть задником, якщо їх зачинити, у нас вийде інтер'єр англійської оселі, а відкрити – освітлений місяцем сад. Це буде чарівно.

І, вихопивши з кишені шматок крейди, яку приніс із більярдної, він провів на підлозі риску, відокремивши уявну сцену.

Як їм вдалося підготувати в такий короткий термін навіть цю безглузду виставу – залишається загадкою. Але вони взялися за справу з тим безрозсудним завзяттям, яке виникає, коли в будинку живе юнь. А того вечора в будинку жила юнь, хоча й не всі, ймовірно, здогадалися, в чийх очах і в чийх серцях вона пашіла. Як завжди буває в таких випадках, затія ставала все шаленішою при всій буржуазній гречності її походження. Коломбіна була чарівна в своїй широкій розпушеній спідниці, що на диво нагадувала великий абажур із вітальні. Клоун і Панталоне побілили свої обличчя борошном, здобутим у кухаря, і нафарбували щоки рум'янами, також запозиченими у когось із домашніх, котрий забажав (як і личить справжньому благодійнику-християнину) залишитися невідомим. Арлекіна, котрий вже вирядився в костюм зі сріблястого паперу, витягнутого зі сигарних пачок, з великими труднощами вдалося зупинити в той момент, коли він уже збирався розбити старовинну кришталеву люстру, щоб прикраситися її блискучими підвісками. Він би, мабуть, здійснив свій задум, якби Рубі десь не відкопала для нього підроблені коштовності, що прикрашали колись на маскарадї костюм бубнової дами. До речі сказати, її дядечко Джеймс Блаунт до того розійшовся, що з ним ніякого спасу не було. Він поведився, як пустотливий школяр – насунув на патера Брауна паперову осяччу голову, а той терпляче переніс це і ще й винайшов якийсь спосіб ворухити її вухами. Блаунт зробив також спробу причепити ослиний хвіст до фалдів сера Леопольда Фішера, але цього разу його витівка була прийнята не так прихильно.

– Дядько Джеймс аж надто вже розвеселився, – сказала Рубі, зі серйозним виглядом вішаючи Круку на шию гірлянду сосисок. – Що з ним?

– Він Арлекін, а ви Коломбіна, – пояснив Крук. – Ну, а я тільки клоун, котрий повторює застарілі жарти.

– Краще б ви були Арлекіном, – сказала вона, і сосиски, гойдаючись, повисли у нього на шії.

Хоча патерові Брауну, котрий устиг уже викликати оплески майстерним перетворенням подушки в немовлятко, було чудово відомо все, що відбувалося за лаштунками, він тим не менше приєднався до глядачів і сів посеред них із виразом урочистого пожвавлення на обличчі, немов дитина, що вперше потрапила в театр.

Глядачів було небагато – родичі, дехто зі сусідів і слуги. Сер Леопольд зайняв найкраще місце, і його масивна постать майже зовсім загородила сцену від маленького слуги Божого, котрий сидів позад нього. Але чи багато при цьому втратив священик, театральна критика не знає. Пантоміма була чимось зовсім хаотичним, але все ж вона була не позбавлена певних принад. Її оживляла та пронизувала вибухова імпровізація клоуна Крука. У звичайних умовах він був просто розумною людиною, але того вечора почувався всезнаючим і всемогутнім – нерозумне почуття, мудре почуття, яке приходить до молодика, коли той на якусь мить вловить

на якомусь обличчі певний вираз. Вважалося, що він виконує роль клоуна, насправді ж він був ще й автором (наскільки тут взагалі міг бути автор), суфлером, декоратором, робочим сцени і на довершення всього оркестром. Під час коротких перерв у цій шаленій виставі він у своїх клоунських обладунках кидався до рояля і тарабанів на ньому уривки з популярних пісеньок, настільки ж недоречних, наскільки і годящих до нагоди.

Кульмінаційним пунктом вистави, а також і всіх подій, була мить, коли двері на задньому плані сцени раптом відчинилися і глядачам відкрився сад, залитий місячним світлом, на тлі якого чітко вимальовувався силует знаменитого Флоріана. Клоун зобразив хор поліціантів із оперети «Пірати з Пензанса»,⁷ але звуки рояля втонули в приголомшливій овації: великий комік на диво точно і майже зовсім природно відтворював жести та поставу полісмена. Арлекін підстрибнув до нього і вдарив по касці, піаніст загравав «Де ти роздобув такий капелюх?», а він тільки озирався навколо, з приголомшливою майстерністю зображуючи здивування. Арлекін підстрибнув ще раз і знову вдарив клоуна, а піаніст зіграв кілька тактів із пісеньки «А потім ще раз». Після цього Арлекін кинувся прямо в обійми правоохоронця і під гул оплесків повалив його на підлогу. Тоді французький комік і показав свій знаменитий номер «Мрець на підлозі», пам'ять про якого й досі жива в Путні. Неможливо було повірити, що це жива людина. Здоровань Арлекін розгойдував його, як мішок, з одного боку в інший, підкидав і крутив, як гумовий кийок. І все це – під сміховинні звуки безглузвих пісеньок у виконанні Крука. Коли Арлекін із натугою відірвав від підлоги тіло коміка-констебля, блазень за роялем загравав «Я встав зі сну, мені снилася ти». Коли ж він закинув його собі на спину, почулося «З торбою за плечима». А коли, нарешті, Арлекін із вельми переконливим стукотом опустив свою ношу на підлогу, піаніст, не тямлячись від захоплення, загравав жвавий мотивчик на такі, як вважають досі, слова: «Лист я милій написав і кинув по дорозі».

Приблизно в той момент, коли божевілля на імprovізованій сцені досягло апогею, патер Браун зовсім перестав бачити акторів, бо прямо перед ним поважний магнат із Ситі зіп'явся на весь зріст і почав очманіло нишпорити у себе по кишнях. Потім він схвильовано сів, все ще мацаючи вміст, потім знову встав і вже намірився переступити через рампу на сцену, однак обмежився тим, що кинув лютий погляд на клоуна за роялем і, не кажучи ні слова, кулею вилетів із зали.

Впродовж кількох наступних хвилин священик мав повну можливість стежити за диким, але не позбавленим певної витонченості танцем Арлекіна над артистично бездушним тілом його ворога. Зі справжнім, хоча і грубуватим умінням Арлекін танцював тепер у розчинених дверях, потім став йти все далі і далі в глиб саду, наповненого тишею і місячним світлом. Його нашвидкуруч склеєне з паперу вбрання, що надто вже виблискує у вогнях рампи, ставало чарівно-сріблястим у міру того, як він віддалявся, танцюючи в місячному сяйві.

Глядачі з громом оплесків посхоплювалися і кинулися до сцени, але в цей час патер Браун відчув, що хтось торкнувся його рукава і пошепки попросив пройти в кабінет полковника.

Священик пішов за слугою зі все зростаючим почуттям неспокою, що аж ніяк не зменшився, коли він побачив урочисто-комічну сцену, увійшовши до кабінету. Полковник Адамс, усе ще одягнений у костюм Панталоне, сидів, понуро киваючи рогом китового вуса, і в старих його очах був смуток, який міг б протверезити навіть вакханалію. Опершись об камін і важко дихаючи, стояв сер Леопольд Фішер. Вигляд у нього був переляканий і солідний.

– Відбулася дуже прикра історія, патере Браун, – сказав Адамс. – Річ у тім, що діаманти, які ми сьогодні бачили, зникли у мого друга із задньої кишені. А позаяк ви...

– А позаяк я, – повторив священик, чемно всміхнувшись, – сидів позад нього...

---

⁷ «Пірати з Пензанса» – опера Артура Саллівана, прем'єра якої відбулася 31 грудня 1879 р.

– Нічого подібного, – з притиском сказав полковник Адамс, пильно дивлячись на Фішера, із чого можна було виснувати, що щось таке вже було сказано. – Я тільки прошу вас як джентльмена допомогти нам.

– Тобто вивернути свої кишені, – закінчив патер Браун і поспішив це зробити, витягнувши на світ Божий сім шилінгів, шість пенсів, зворотний квиток до Лондона, маленьке срібне розп'яття, маленький трібник і плитку шоколаду.

Полковник якийсь час мовчки споглядав на нього, а потім сказав:

– Чесно кажучи, вміст вашої голови цікавить мене набагато більше, ніж вміст ваших кишень. Адже моя донька – ваша вихованка. Так ось, останнім часом вона...

Він не скінчив.

– Останнім часом, – вигукнув поважний Фішер, – вона відчинила двері батьківської оселі головорізу-соціалісту, і цей жевжик відкрито заявляє, що завжди готовий обікрасти заможну людину. Ось до чого це призвело. Перед вами заможний чоловік, котрого обікрали!

– Якщо вас цікавить вміст моєї голови, то можу вас із ним ознайомити, – байдуже сказав патер Браун. – Чого воно варте, вирішувати вам. Ось що я знаходжу в цій найстарішій із моїх кишень: люди, котрі мають намір вкрати діаманти, не проголошують соціалістичних ідей. Швидше, – додав він лагідно, – вони стануть засуджувати соціалізм.

Обидва його співрозмовники миттю перезирнулися, а священник правив далі:

– Бачите, ми знаємо цих людей. Соціаліст, про котрого мова, так само не здатен вкрати діаманти, як і єгипетську піраміду. Нам зараз слід зайнятися іншою людиною, незнайомцем. Тим, хто грав роль поліціанта. Хотілося б мені знати, де саме він перебуває в цю мить.

Панталоне схопився з місця і широкими кроками вийшов із кімнати. Слідом за цим подався інтерлюдія, під час якої мільйонер зиркав на священника, а священник заглядав у свій трібник. Панталоне повернувся і несподівано запропонував:

– Поліціант усе ще лежить на сцені. Завісу підіймали шість разів, а він досі лежить.

Патер Браун випустив книгу, встав і сторопів, дивлячись перед собою, немов уражений раптовим розумовим розладом. Але помаленьку його сірі очі пожвавилися, і тоді він спитав, здавалося б, без будь-якого зв'язку з тим, що відбувається:

– Даруйте, полковнику, а коли померла ваша дружина?

– Дружина? – здивовано перепитав старий вояк. – Два місяці тому. Її брат Джеймс спізнився на цілий тиждень і вже не застав її.

Маленький священник підстрибнув, як підстрелений кролик.

– Хутко! – вигукнув він з незвичною для себе гарячковістю. – Мерщій! Треба глянути на полісмена!

Всі пірнули під завісу, мало не збивши з ніг Коломбіну та клоуна (котрі мирно перешіптувалися в напівтемряві), і патер Браун нагнувся над розпростертим коміком-правоохоронцем.

– Хлороформ, – сказав він, випрямившись. – Й як я раніше не здогадався!

Всі здивовано мовчали. Потім полковник повільно промовив:

– Будь ласка, поясніть нарешті, що все це означає?

Патер Браун раптом голосно зареготав, потім стримався і промовив, задихаючись і на силу пригнічуючи напади сміху:

– Джентльмени, зараз не до балачок. Мені треба наздогнати злочинця. Але цей великий французький актор, котрий грав констебля, цей геніальний мрець, із котрим вальсував Арлекін, котрого він підкидав і жбурляв на всі боки, – це...

Він не договорив і заквапився геть.

– Це хто? – крикнув йому навздогін Фішер.

– Справжній поліціант, – відповів патер Браун і зник у темряві.

У дальньому кінці саду блискуче листя череди лаврових та інших вічнозелених дерев навіть цієї зимової ночі створювали на тлі сапфірового неба та срібного місяця враження південного пейзажу. Яскраво-зелені хиткі лаври, глибока, що виблискувала багрянцем синява небес, місяць, як величезний магічний кристал, – все було сповнене легковажної романтики. А вгорі, по гілках дерев, дерлася якась дивна постать, що мала вигляд не стільки романтичний, скільки неправдоподібний. Людина ця вся іскрилася, ніби була одягнена в костюм із десяти мільйонів місяців. При кожному його русі світло справжнього місяця вибухало на ньому новими спалахами блакитного полум'я. Але, блискучий і зухвалий, він спритно перелазив із маленького деревця в цьому саду на високе розлоге дерево в сусідньому і затримався там тільки тому, що чиясь тінь ковзнула в цей час під маленьке дерево і чийсь голос озвався до нього знизу.

– Ну, що ж, Фламбо, – вимовив той, – ви справді схожі на летючу зорю, але ж зірка, що летить, зрештою завжди стає зіркою, що впала.

Нагорі, в гілках лавра, блискаюча сріблом постать нахиляється вперед і, почувуючись у безпеці, прислухається до слів маленького чоловічка.

– Це – найвіртуозніша з усіх ваших витівок, Фламбо. Приїхати з Канади (з квитком із Парижа, мабуть) через тиждень після смерті пані Адамс, коли ніхто не має бажання про щось питати, – нічого не скажеш, спритно вигадано. Ще меткіше ви зуміли вистежити «летючі зорі» і розвідати день приїзду Фішера. Але в тому, що за цим відбулося, відчувається вже не спритність, а справжній геній. Викрасти каміння для вас, звісно, не становило жодних проблем. При вашій спритності рук ви могли б і не привішувати осличий хвіст до фалдів фішерівського фракту. Але в іншому ви затьмарили самого себе.

Срібляста фігура в зеленому листі зволікала, точно загіпнотизована, хоча шлях до втечі був відкритий. Чоловік на дереві уважно дивиться на чоловічка внизу.

– О, так, – каже чоловік унизу, – я знаю все. Знаю, що ви не просто нав'язали всім цю пантоміму, але й зуміли витягти з неї подвійну користь. Спочатку ви мали намір вкрати ці камені без зайвого галасу, аж тут один зі спільників сповістив вас про те, що вас вистежили і досвідчений детектив має сьогодні застати вас на місці злочину. Пересічний злодій подякував би за попередження і зник. Але ви – поет. Вам одразу ж спала на гадку дотепна думка сховати діаманти серед блиску бутафорських коштовностей. І ви вирішили, що якщо на вас буде справжній костюм Арлекіна, то поява поліціанта видасться цілком природною. Солідний детектив вийшов із поліційної дільниці в Путні, маючи намір спіймати вас, і сам потрапив у пастку, хитрішу за яку ще ніхто не вигадав. Коли відчинилися двері будинку, він увійшов і потрапив прямо на сцену, де розігрувалася різдвяна пантоміма і де Арлекін у танці міг його штовхати, бити ногами, п'ястуками і палицею, оглушити та приспати під дружний регіт най-респектабельніших жителів Путні. Так, краще за це вам ніколи нічого не вигадати. А зараз, до речі, ви можете віддати ці діаманти мені.

Зелена гілка, на якій гойдалася блискуча постать, шелестіла, немов від подиву, але голос продовжив:

– Я хочу, щоб ви їх віддали, Фламбо, і хочу, щоб ви облишили таке життя. У вас ще є молодість, і честь, і гумор, але при вашій професії їх не матимете. Можна триматися на одному і тому ж рівні добра, але нікому ніколи не вдавалося втриматися на одному рівні зла. Цей шлях веде під гору. Добра людина п'є і стає жорстокою. Правда людина вбиває і потім має брехати. Багато я знав людей, котрі починали, як ви, благородними розбійниками, веселими грабіжниками багатих і закінчували в гидоті та бруді. Моріс Блум починав як анархіст за переконаннями, батько бідноти, а скінчив брудним шпигуном і донощиком, котрого обидві сторони експлуатували та зневажали. Гаррі Берк, організатор руху «Гроші для всіх», щиро захопився своєю ідеєю – тепер він живе на утриманні напівголодної сестри і пропиває її останні гроші. Лорд Ембер спочатку опинився на дні в ролі мандрівного лицаря, тепер же найпідліші лон-

донські покидьки шантажують його, і він їм платить. А капітан Барійон, колись знаменитий джентльмен-апаш, помер у божевільні, схибнувшись від страху перед слідчими та скупниками краденого, котрі його зрадили та зацькували. Я знаю, що у вас за спиною вільний ліс, і він дуже привабливий, Фламбо. Знаю, що в одну мить ви можете зникнути там, як мавпа. Але колись ви станете старою сивою мавпою, Фламбо. Будете сидіти у вашому вільному лісі, і на душі у вас буде холод, і смерть ваша буде близька, і верхівки дерев будуть зовсім голими.

Нагорі було так само тихо. Здавалося, маленький чоловічок під деревом тримає свого співрозмовника на довгій невидимій прив'язі. І він продовжував:

– Ви вже зробили перші кроки під гору. Раніше ви хвалилися, що ніколи не ходили низько, але сьогодні зробили низький вчинок. Через вас підозра впала на чесного юнака, проти котрого і без того налаштовані всі ці люди. Ви розлучаєте його з дівчиною, котру він кохає і котра кохає його. Але ви ще не такі огиддя зробите, перш ніж помрете.

Три блискучих діаманти впали з дерева на землю. Маленький чоловічок нагнувся, щоб підібрати їх, а коли знову глянув нагору – зелена дерев'яна клітка була порожня: срібна птаха випурхнула.

Бурхливою радістю зустріли звістку про те, що діаманти випадково знайшлися в саду. І хто б міг подумати, що на них натрапив патер Браун. А сер Леопольд із висоти свого становища навіть сказав священику, що хоча й сам він і дотримується ширших поглядів, але готовий поважати тих, кого переконання схиляють до самотництва і відчуження від справ мирських.

Гріхи графа Сарадайна

Коли Фламбо їхав кудись, аби відпочити від своєї контори в Вестмінстері, він проводив зазвичай цей місяць вакацій у човні, такому крихітному, що нерідко йти на веслах в ньому було простіше, ніж під вітрилом. До того ж зазвичай він їхав у графства Східної Англії, де текли річки такі крихітні, що в далечині човен здавався чарівним корабликом, що плив на всіх вітрилах по сухому, між полів і заплавлених лук. У човні могли зі зручністю розміститися лише двійко людей, а решти місця ледь вистачало для найнеобхіднішого. Фламбо і вантажив в нього те, що власна життєва філософія привчила його вважати найнеобхіднішим. Він задовольнявся чотирма речами: консервована сьомга – на випадок, якщо йому забagnetься їсти; заряджені пістолети – на випадок, якщо йому доведеться битися; пляшка бренді – імовірно, на випадок неприємності; і священник – мабуть, на випадок смерті.

З цим легким вантажем він і ковзав потихеньку вузькими норфолкськими річечками, тримаючи шлях до узбережжя та насолоджуючись виглядом схилених над річкою дерев і зелених лугов, відображених у воді маєтків і селищ, зупиняючись, щоб порибалити в тихих заводях, і притискаючись, якщо можна так сказати, до берега.

Як справжній філософ, Фламбо не ставив собі на час подорожі якоїсь мети. Разом із тим, як у справжнього філософа, у нього була якась причина. У нього був якийсь намір, до якого він ставився досить серйозно, щоб у разі успіху зрадіти гідному завершенню подорожі, але і досить легко, щоб невдача його не зіпсувала. Багато років тому, коли він був королем злодіїв і найвідомішою персоною в Парижі, він часто отримував найнесподіваніші послання з виразом схвалення, осуду або й навіть любові. Одне з них він не забув досі. Це була візитівка в конверті з англійським штемпелем. На звороті зеленим чорнилом було написано французькою: «Якщо ви колись підете від справ і почнете респектабельне життя, то відвідайте мене. Я хотів би познайомитися з вами, бо знайомий з усіма іншими видатними людьми нашого часу. Дотепність, із якою ви змусили одного сищика заарештувати іншого, становить прекрасну сторінку історії Франції».

На лицьовому боці картки було витончено вигравірувано: «Принц Сарадайн, Очеретяний замок, Очеретяний острів, графство Норфолк».

У ті дні Фламбо не згадував про це запрошення. Правда, він порознюхував і переконався, що свого часу принц належав до найблискупіших кіл світського суспільства Південної Італії.

Ширилися чутки, що замолоду він утік із заміжною жінкою знатного роду, досить звична історія в його колі, якби не одна трагічна обставина, завдяки якій все запам'яталося: як подейкували, чоловік тієї жінки вкоротив собі життя, кинувшись у прірву в Сицилії. Якийсь час принц прожив у Відні, останні ж роки він провів у невпинних і неспокійних мандрах. Але коли Фламбо, майже, як сам принц, перестав привертати увагу європейської публіки й оселився в Англії, він якось подумав, що непогано було б, звісно, без попередження, навідати цього знатного вигнанця, котрий замешкав серед норфолкських долин.

Він не знав, чи вдасться йому відшукати маєток принца, настільки він був малий і міцно забутий. Утім, сталося так, що він знайшов його набагато швидше, ніж сподівався.

Одного вечора вони причалили до берега, порослого високими травами та низькими підстриженими деревами. Після важкого дня ранішній сон був сильнішим за них, але через дивну випадковість обоє прокинулися на світанку. Чесно кажучи, день ще й не зайнявся, коли вони прокинулися. Величезний лимонний місяць тільки сідав у гушавину високої трави у них над головами, а небо було глибокого синьо-лілового кольору – нічне, але вже світле небо. Обом згадалося дитинство – невимовна, чарівна пора, коли зарості трав змикаються над нами, немов дрімучий ліс. Маргаритки на тлі гігантського західного місяця здавалися якимись величезними фантастичними квітами, а кульбаби – величезними фантастичними кулями. Все це нагадало їм

чомусь малюнок на шпалерах у дитячій кімнаті. Річка підмивала знизу високий берег, і вони споглядали вгору на траву, немов ховаючись у коренях заростей і чагарників.

– Отакої! – вигукнув Фламбо. – Ніби яесьь зачароване царство!

Патер Браун рвійно сів і перехрестився. Рухи його були такі стрімкі, що Фламбо глянув на нього з подивом і спитав, у чому річ.

– Автори середньовічних балад, – пояснив священик, – знали про чари набагато більше, ніж ми з вами. В зачарованих царствах трапляються не тільки приємні речі.

– Дурня! – гмикнув детектив. – Під таким безневинним місяцем можуть траплятися тільки приємні речі. Пропоную плисти негайно ж далі – дізнаємося, що буде! Ми можемо померти і пролежати цілу вічність у могилах, – а такий місяць і такі чари не повторяться!

– Що ж, – сказав патер Браун. – Я й не думав казати, що в зачароване царство вхід завжди заказаний. Я тільки казав, що він завжди небезпечний.

І вони тихо попливли вгору по світліючій річці. Ліловий рум'янець неба і тьмяне золото місяця все бліднули, поки, нарешті, не розтанули в безмежному безбарвному космосі, що віщує буйство світанку. Перші ніжні промені сіро-червоного золота прорізали з краю в край горизонт, як раптом їх затулили чорні обриси якогось містечка або селища, що виникли попереду на березі. У світліших сутінках світанку всі предмети виразно виднілися – підпливши ближче, мандрівники розгледіли сільські дахи та містки, що повисли над водою. Здавалося, що будиночки з довгими, низькими, навислими дахами стовпилися на березі, немов стадо величезних сіро-червоних корів, які прийшли напитися з річки, а світанок все ширився та світлішав, поки не перетворився на звичайний день. Але на пристанях і мостах мовчазного містечка не видно було ні душі. Через якийсь час на березі з'явився спокійний чоловік процвітаючий на вигляд, з обличчям таким же круглим, як місяць, що тільки-но зайшов, із промінчиками червоно-рудої бороди навколо нижнього його півкруга. Стоячи без маринарки біля стовпа, він стежив за ледачою хвилиєю. Підкоряючись несвідомому пориву, Фламбо піднявся в хиткому човні на повний свій величезний зріст і гучним голосом спитав, чи не знає він, де саме є Очеретяний острів. Той тільки ширше всміхнувся і мовчки вказав вгору по річці, за наступний закрут. Не кажучи ні слова, Фламбо поплив далі.

Човник обігнув крутий трав'янистий виступ, потім другий, третій і минув безліч порослих осокою затишних куточків. Пошуки ще не встигли їм набриднути, коли, пройшовши химерним закрутом, подорожні опинилися в тихому затоні або озері, вигляд якого змусив їх тут же зупинитися. У центрі цієї водної гладі, облямованій по обидва боки очеретом, лежав низенький довгий острів, на якому стояв низький довгий будиночок із бамбука або якогось іншого міцного тропічного очерету. Вертикальні стебла бамбука в стінах були блідо-жовтими, а діагональні стебла даху – темно-червоними або брунатними, тільки це і порушувало монотонну одноманітність довгої споруди. Ранковий вітерець шелестів у заростях очерету навколо острова, посвистуючи об ребра дивного обійстя, немов у величезну сопілку бога Пана.

– Ти диви! – вигукнув Фламбо. – Ось ми і приїхали! Ось він, Очеретяний острів! А це, звісно, Очеретяний замок – помилитися тут неможливо. Мабуть, той опецьок із бородою був чарівником.

– Можливо, – спокійно зауважив патер Браун. – Але тільки злим чарівником!

Нетерплячий Фламбо підвів уже човен між шурхітливого очерету до берега, і вони ступили на вузький, загадковий острів прямо біля старого принишкового будинку.

До єдиного на острові причалу і до річки будинок стояв глухою стіною. Двері були з протилежного боку і виходили прямо в сад, витягнутий уздовж усього острова. Двійко друзів попрямували до дверей стежкою, що огинає будиночок із трьох боків прямо під низьким карнизом даху. У три різних вікна в трьох різних стінах господи їм виднілася довга світла зала, обшита панелями зі світлого дерева, з безліччю дзеркал і з витонченим столом, немов накритим для сніданку. Підійшовши до дверей, друзі побачили, що по обидва боки від них стоять

дві блакитні, як бірюза, вази для квітів. Двері відчинив дворецький, похмурий на вигляд – сухорлявий, сивий і апатичний. Він пробурмотів, що принца Сарадайна немає вдома, що його чекають незабаром і що будинок готовий до приїзду його самого і його гостей. Побачивши картки, списані зеленим чорнилом, похмурі і бліде, як пергамент, обличчя вірного слуги на мить пожвавилось, і з раптовою чемністю він запропонував прибулим залишитися.

– Ми чекаємо його світлість із хвилини на хвилину. Він буде в розпачі, якщо дізнається, що розминувся з панамі, котрих він запросив. У нас завжди наготові холодний сніданок для принца та його друзів, і я не сумніваюся, що його світлість забажали б, щоб ви попоїли у нас.

Спонуканий цікавістю, Фламбо з удячністю прийняв пропозицію, і пішов за старим, котрий урочисто ввів їх у довгу світлу залу. Там не було нічого особливо примітного – хіба що дещо незвичайне чергування довгих вузьких вікон із довгими вузькими дзеркалами в простінках, що надавало залі напрочуд світлого, ефемерного вигляду. Враження було таке, ніби сідаєш за стіл просто неба. По кутах висіли неяскраві портрети: світлина юнака у військовому мундирі, виконаний червоними крейдою ескіз, на якому були зображені два довговолосих хлопчики. На запитання детектива, чи не принц цей юнак у військовому однострої, дворецький відповів негативно. «Це – молодший брат принца, капітан Стівен Сарадайн», – пояснив він. Тут лакей раптово замовк і, здавалося, втратив останнє бажання підтримувати розмову.

Впоравшись зі сніданком, за яким принесли чудову каву з лікером, гості ознайомилися з садом, бібліотекою і домогосподаркою – вродливою темноволосою жінкою з великою поставою, схожою на Мадонну з підземного царства Плутона. Мабуть, від колишнього *menage*⁸ принца, вивезеного ним з-за кордону, залишилися лише вона та дворецький, всіх решту слуг найняла вона в Норфолку. Цю даму всі називали пані Ентоні, але в мові її чувся легкий італійський акцент, і Фламбо ні на мить не сумнівався в тому, що «Ентоні» – це норфолкський варіант латинської версії імені. Дворецький Пол також мав легкий наліт чогось чужоземного. Втім, за мовою та вихованням, він без сумніву, був англійцем, як це нерідко буває з давніми слугами шляхетних космополітів.

Навколо будинку – при всій його незвичайності та красі – витала якась дивна світла печаль. Години тяглися там, немов дні. Довгі кімнати з високими вікнами були залиті світлом, але в світлі цьому було щось мертвотне. І, покриваючи всі випадкові звуки – голоси, дзенькіт склянок, кроки слуг, чувся незмовкальний і сумний плескіт річки.

– Недобрий це був закрут і недобре місце, – зауважив патер Браун, дивлячись із вікна на сірувато-зелені трави і сріблястий потік води. – Втім, хто зна? Часом добра людина в недоброму місці може наробити купу добра.

Священик, хоч і був зазвичай мовчазний, мав дивний притягальний дар, і в ці кілька годин, що тяглися цілу вічність, він мимоволі проник у таємниці Очеретяного палацу набагато глибше, ніж його приятель-професіонал із його фаховим чуттям. Він умів дружельюбно мовчати, чим мимоволі викликав людей на бесіду, і, майже не розтуляючи рота, дізнавався все, що його нові знайомі хотіли б розповісти. Правда, дворецький зовсім не був схильний до розмов. У ньому відчувалася безрадівна і майже собача відданість господарю, з котрим, якщо вірити його словам, вчинили дуже кепсько. Основним кривдником був, судячи з усього, брат його ясновельможності. Вимовляючи його ім'я, дворецький презирливо морщив свій вигнутий, наче дзьоб папуги, ніс і кривив посмішкою бліді губи. Капітан Стівен, за словами дворецького, був неробою та шибеником, він змарнував більшу частину статків свого великодушного брата. І це через нього принцу довелося залишити світ і скромно доживати свій вік у глушині. Більше дворецький нічого не захотів їм повідомити. Без сумніву, він був дуже відданий принцу.

---

⁸ *Menage* (франц.) – домашні.

Італійка-домогосподарка була дещо схильніша до зізнань. Вочевидь, тому, що була, як здалося слугі Божому, не настільки задоволена своїм становищем. Коли вона базікала про свого пана, в її голосі звучала легка уїдливість, втім, притлумлена чимось на кшталт жаху. Фламбо і патер Браун стояли в дзеркальній залі, розглядаючи ескіз, на якому були зображені два хлопчики, як раптом швидкими кроками до неї увійшла економіка, немов поспішаючи в якійсь справі. У цій виблискуючій скляними поверхнями залі кожен, хто входить відбивався одночасно в чотирьох чи п'яти дзеркалах. Тому священник, навіть не повернувши голови, замовк на середині розпочатої фрази. Однак Фламбо, схилившись до ескізу, в цю мить голосно промовив:

– Це, мабуть, брати Сарадайни. В обох такий безневинний вигляд. Важко сказати, хто з них хороший, а хто – поганий.

Тут він усвідомив, що вони в залі не самі і поспішно змінив тему розмови. Після кількох незначних фраз він вийшов у сад. Патер Браун залишився на місці. Він стояв, не відводячи очей від ескізу, а пані Ентоні також залишилася і стояла, не зводячи очей зі священника.

Її величезні карі очі набули трагічного виразу, а оливкові щоки вкрив густий рум'янець. Здавалося, її охопило якесь сумне здивування, як буває, коли, зустрівшись із незнайомцем, задумаєшся над тим, хто він і що йому треба. Чи то сутана і сан патера Брауна пробудили в ній далекі спогади про сповідь у рідних краях, чи то їй здалося, що він знає більше, ніж було насправді, тільки вона раптом шепнула йому тихо, немов спільнику:

– В одному ваш приятель має рацію. Він каже, що важко вирішити, хто з них хороший, а хто поганий. Так, важко, напрочуд важко було б вирішити, хто ж із них хороший.

– Я вас не розумію, – промовив священник і повернув до дверей.

Вона зробила крок до нього, грізно суплячи брови й якимось дивно, дико пригнувшись, немов бик, що опустив роги.

– Обидва погані, – прошипіла вона. – Недобре, що капітан узяв всі ті гроші, але те, що принц віддав їх, ніяк не краще. Тому не в одного тільки капітана совість нечиста.

Обличчя священника на мить освітілося, і губи його беззвучно прошепотіли одне слово: «шантаж».

У ту ж хвилину домогосподарка швидко озирнулася, побіліла, як полотно, і мало не впала. Двері до зали нечутно відчинилися, і на порозі, мов привид, виріс Пол. Фатальні стіни відбили п'ять блідих Полів, котрі з'явилися в п'яти дверях замку.

– Його високість прибув, – мовив він.

У ту ж мить повз залите світлом вікно, немов по яскраво освітленій сцені, пройшов чоловік. Через секунду він пройшов повз друге вікно, і безліч дзеркал відтворили в змінюваних рамах його орлиний профіль і швидкий крок. Він був стрункий і швидкий у рухах, але волосся у нього було сиве, а колір обличчя нагадував пожовклу слонову кістку. У нього був короткий римський ніс із горбинкою, худе довгасте обличчя, щоки і підборіддя прикривали вуса з еспаньйолюкою. Вуса були набагато темніші за бороду, що надавало чоловікові дещо театрального вигляду. Одягнений він був також вельми мальовничо: білий циліндр, орхідея на лацкані, жовтий жилет і жовті рукавички, якими він розмахував на ходу. Присутні в залі почули, як він підійшов до входу, і Пол церемонно відчинив перед ним двері.

– Що ж, – промовив принц весело, – як бачиш, я повернувся.

Пол церемонно вклонився і щось тихо відповів. Слів не було чути. Потім дворецький сказав уголос:

– Все готове до вашого прийому.

Принц Сарадайн увійшов до зали, весело помахуючи жовтими рукавичками. І знову перед ними постало примарне видовище – п'ять принців ступили в кімнату крізь п'ять дверей.

Шляхтич поклав білий циліндр і жовті рукавички на стіл і простягнув руку своєму гостю.

– Щасливий бачити вас у себе, пане Фламбо, – сказав він весело. – Сподіваюся, ви дозволите мені сказати, що я добре знаю вас за чутками.

– Із задоволенням дозволяю, – відповів зі сміхом детектив. – Нічого не маю проти. Про людей із бездоганною репутацією рідко почувеш щось цікаве.

Принц кинув на Фламбо пронизливий погляд, однак, збагнувши, що в його відповіді не було жодного натяку, розсміявся, запропонував усім сісти і сів сам.

– Тут дуже мило, – сказав принц неухважно. – Боюся тільки, робити тут особливо нема чого. Втім, риболовля тут хороша.

Якесь дивне, незбагненне відчуття змушувало патера Брауна не відривати від принца напруженого, як у немовляти, погляду. Він дивився на сиве, ретельно вкладене волосся, на жовто-білі щоки, на струнку, як у фертика, фігуру. У всій його зовнішності не було явної навмисності, хіба що відома підкресленість, немов у постаті актора, залитій світлом рампи. Несвідомий інтерес викликало щось інше, можливо, сама форма обличчя. Священника мучило невиразне враження, ніби він уже десь бачив цього чоловіка раніше, немов це був старий знайомий, котрий одягнув маскарадний костюм. Тут служитель Церкви згадав про дзеркала, і вирішив, що це дивне почуття викликано психологічним ефектом незліченної кількості людських масок.

Принц Сарадайн зайнявся своїми гостями з найбільшою увагою та тактом. Дізнавшись, що Фламбо любить риболовлю і мріє якнайшвидше зайнятися нею, він провів його на річку і показав найкраще місце. Залишивши там Фламбо разом із його човником, він повернувся у власному човні. Через двадцять хвилин він уже сидів із патером Брауном у бібліотеці, з тією ж чемністю поринувши у філософські інтереси священника. Здавалося, він був однаково обізнаний і в риболовлі, і в книгах, правда, не самого повчального змісту, і розмовляв шістьма мовами, правда, переважно в жаргонному варіанті. Судячи з усього, він жив у розмаїтих містах і спілкувався з дуже різношерстою публікою, бо в його найвеселіших історіях фігурували гральні кубла та курці опіуму, хитрі австралійські каторжники й італійські бандити. Священик знав, що принц Сарадайн колись був світським левом, провів останні роки в майже безперервних мандрівках, але він і не підозрював, що подорожі ці були настільки кумедні і настільки малошановані.

Такий чуйний спостерігач, яким був патер Браун, ясно відчував, що при всій гідності світської людини принцу Сарадаїну був притаманний особливий дух неспокою і навіть безвідповідальності. Обличчя його було добродійним, проте в погляді ховалося щось неприборкане. Він раз у раз тарабанив пальцями або нервово крутив щось у руках, немов людина, здоров'я якого підірвали наркотики чи алкоголь. До того ж віжки домашньої влади були не в його руках, чого він, утім, не приховував. Всім у маєтку заправляли економка і дворецький, особливо останній, на якому, безсумнівно, тримався весь будинок. Пан Пол був, безумовно, не дворецьким, а, скоріше, управителем або навіть камергером. Обідав він окремо, але майже з тією ж урочистістю, що і його пан. Слуги перед ним тремтіли. І хоч він задля пристойності і радився з принцом, але робив це строго та церемонно, немов був колегою, а аж ніяк не слугою. Поруч із ним похмура домогосподарка здавалася просто тінню. Вона зовсім знітилася і була цілком ним поглинена, то ж священнику не довелося більше чути її пристрасний шепіт, який відкрив йому таємницю про те, як молодший брат шантажував старшого. Слуга Божий не знав, чи вірити цій історії про відсутнього капітана, але в принці Сарадаїні було щось слизьке, потаємне, тому ця історія не здавалася зовсім уже неймовірною.

Коли вони повернулися нарешті в довгу залу з вікнами та дзеркалами, жовтий вечір уже ліг на прибережні верби. Далеко галасував бугай, немов лісовий дух бив у крихітний барабан. І знову, немов сіра хмара, в голові священника спливла думка про сумне і погане чаклунство.

– Хоч би Фламбо повернувся, – пробурмотів він.

– Ви вірите в долю? – раптом спитав його принц Сарадайн.

– Ні, – відповів його гість. – Я вірю в Суд Господній.

Принц відвернувся від вікна й якось дивно, впритул зиркнув на священника. Обличчя його на тлі полум'яніючого заходу покривала густа тінь.

– Що ви хочете цим сказати? – поцікавився він.

– Тільки те, що ми стоїмо по цей бік завеси, – пояснив патер Браун. – Все, що тут відбувається, здавалося б, не має жодного сенсу, але воно має сенс десь в іншому місці. Там на справжнього злочинця чекає відплата. Тут же вона нерідко падає не на того, на кого слід.

Принц видав якийсь дивний звук, ніби поранена тварина, його очі на затіненому обличчі якимось дивно спалахнули. Нова і гостра думка раптово, немов безгучний вибух, осяяла священика. Можливо, блиск і неухважність, що так дивно змішалися в манері Сарадайна, мали інше пояснення? Невже принц?... Чи в здоровому він глузді? А той все правив своє:

– Не того, кого слід... Не того, кого слід...

І це дивно суперечило звичайній світськості його манер.

Тут патер Браун із запізненням помітив і ще дещо. У дзеркалах навпаки він побачив, що двері в залу беззвучно розчинилися, а в ній безгучно встав пан Пол, зі застиглим, блідим обличчям.

– Я подумав, що мені варто негайно повідомити вам, – сказав він усе з тією ж церемонною повагою, немов старий сімейний адвокат, – що до причалу підійшов човен із шістьма веслярами. На кормі сидить джентльмен.

– Човен? – повторив принц. – Джентльмен?

І він піднявся.

Раптово в тиші почувся зловісний крик якоїсь птахи в очереті. І тут же – не встиг ніхто і слова сказати – повз три сонячних вікна майнув новий силует і новий профіль, так, як години дві тому повз них промайнув сам принц. Але якщо не брати до уваги той збіг, що в обох носи були орлині, в їхній зовнішності не було ніякої схожості. Замість нового білого циліндра Сарадайна на голові у незнайомця був чорний капелюх застарілого або, можливо, чужоземного фасону. Юне і строге обличчя, гладко поголені щоки, трохи синюшне вольове підборіддя віддалено нагадували молодого Наполеона. Враження це посилювалося якимось ретроградством і дивиною загального вигляду, ніби незнайомиць ніколи не замислювався про те, щоб змінити одяг предків. На ньому був старий синій фрак, червоний жилет, що чимось нагадує військовий, а жорсткі білі панталони, які носили на початку царювання королеви Вікторії, виглядали зараз дуже недоречно. Порівняно з цим безглуздим вбранням, немов узятим напрокат із крамниці лахмітника, обличчя його здавалося дивно юним і жахливо щирим.

– Чорт зна що! – зойкнув принц.

Швидко одягнувши свій білий циліндр, він подався до дверей і широко відчинив її у залитий сонцем сад.

Незнайомиць і його супутники вишикувалися на галявині, немов невелика армія на театральній сцені. Шестеро веслярів витягли човен на берег і вишикувалися навколо, мало не загрозливо піднявши весла, немов списи. Це були смагляві люди: у деякого у вухах сяяли сережки. Один із них, тримаючи в руках великий чорний футляр незвичайної форми, вийшов уперед і виструнчився біля юнака з оливковим обличчям.

– Ваше прізвище Сарадайн? – спитав юнак.

Шляхтич недбало кивнув.

Очі незнайомця, спокійні і карі, як у породистого пса, були зовсім не схожі на бігаючі блискучі очі принца. Але патера Брауна знову охопило хворобливе відчуття, ніби він уже десь бачив таке ж точно обличчя і знову він згадав про нескінченний повтор постатей у дзеркальній залі і пояснив цим такий дивний збіг.

– Та нехай западеться цей кришталевий палац! – пробурмотів він. – Все в ньому повторюється, немов уві сні!

– Якщо ви принц Сарадайн, – сказав юнак, – то можу повідомити вам, що моє прізвище – Антонеллі.

– Антонеллі, – промовив принц повільно. – Я його десь чув.

– Дозвольте рекомендуватися, – сказав молодий італієць.

Лівою рукою він чемно зняв капелюха, а правою так сильно вдарив Сарадайна в обличчя, що білий циліндр скотився вниз східцями і одна з синіх ваз захиталася на своїй підставці.

Ким-ким, але боягузом принц не був: він схопив свого супротивника за горло і мало не повалив його на траву. Але юнак вивільнився з виглядом квапливої чемності, що здавалася в цьому випадку на диво недоречною.

– Усе правильно, – сказав він, важко дихаючи та невпевнено вимовляючи англійські слова. – Я образив. Я вам дам сатисфакцію. Марко, відчиняй футляр.

Італієць із сережками у вухах, котрий стояв поруч із ним і великим чорним футляром, відчинив його і вийняв звідти дві довгі італійські рапіри, з чудовими сталевими ручками і блискучими лезами, які він встромив вістрям у землю. Незнайомець зі смаглим обличчям месника, що стоїть навпроти дверей, дві шпаги, що стоять, немов два могильні хрести, вертикально в дерні, і ряд веслярів позаду надавали всій цій дивній сцені вигляд якогось варварського судилища. Але таким стрімким було це вторгнення, що навкруги все залишалось, як було. Золотий захід все сяяв на галявині, а бугай репетував, ніби пророкуючи хоч і невелику, але непоправну втрату.

– Принце Сарадайн, – сказав Антонеллі, – коли я був немовлям, ви вбили мого батька і викрали матір. Із них обох моєму батьку пощастило більше. Ви вбили його не в чесному поединку, як маю вбити вас я. Разом із моєю матір'ю-злюдійкою ви завезли його на прогулянці в безлюдне місце в горах Сицилії і скинули там зі скелі, а потім вирушили далі своїм шляхом. Я міг би наслідувати ваш приклад, якби це не було настільки низько. Я шукав вас по всьому світу, але ви весь час вислизали від мене. Нарешті я наздогнав вас тут – на краю світу, на краю вашої смерті. Тепер ви в моїх руках, і я даю вам можливість, в якій ви відмовили моєму татові. Вибирайте, якою з цих шпаг ви будете битися.

Принц Сарадайн насупив брови і, здавалося, якусь мить вагався. Проте в вухах у нього все ще дзвеніло від ляпасу. Шляхтич кинувся вперед і схопив руків'я однієї зі шпаг. Патер Браун також кинувся вперед і спробував запобігти сутичці. Проте скоро він збагнув, що його присутність лише погіршує становище. Сарадайн належав до французьких масонів і був зятим атеїстом. Втручання священника лише підігрівало його запал. Що ж до молодика, то його ніхто не зміг би зупинити. Цей юнак із карими очима й обличчям Буонапарте був твердішим за будь-якого пуританина, він був язичником. Був готовий убити просто, як вбивали на зорі всіх часів. Він був людиною кам'яного віку, ні, кам'яною людиною.

Залишалось одне – кликати всіх домашніх. І патер Браун кинувся в будиночок. Тут він, однак, дізнався, що пан Пол з власної волі відпустив усіх слуг на берег. Одна лиш похнюплена пані Ентоні вешталася, як привид, по довгих кімнатах. Однак тієї миті, коли вона звернула до нього своє мертво-біле обличчя, священник нарешті розгадав одну із загадок дзеркального палацу. Великі карі очі Антонеллі були так схожі на великі карі очі пані Ентоні, що половина таємниці відкрилася слугі Божому, немов в осянні.

– Ваш син тут, – сказав він без довгих слів. – Або він, або принц загинуть. Де пан Пол?

– Він біля причалу, – відповіла вона тихо. – Він... він... кличе по допомогу.

– Пані Ентоні, – сказав патер Браун твердо, – зараз не час на дрібниці. Мій приятель пішов на човні вниз за течією. Човен вашого сина охороняють його веслярі. Залишається лише один човник. Навіщо він панові Полові?

– Свята Марія! Звідки мені знати? – промовила вона і впала на вкриту циновками підлогу.

Священик поклав її на тапчан, хлопнув їй в обличчя води, гукнув слуг і кинувся на пристань. Але човник був уже на середині річки, і старий Пол гнав його вгору за течією з силою, що здавалася неймовірною для його років.

– Я врятую свого пана, – кричав він, блискаючи очима, немов зачумлений. – Я ще врятую його!

Патеру Брауну нічого не залишалося, як тільки відпровадити поглядом човник, що ривками пливе вгору за течією, і сподіватися, що Пол встигне розбудити містечко та вчасно повернутися.

– Дуель – це, природно, погано, – пробурмотів він, відкидаючи з чола своє жорстке волосся кольору пилу. – Але щось в цій дуелі не гаразд. Серцем відчуваю. Що б це могло бути?

Так він стояв біля річки, дивлячись на воду, це тремтяче дзеркало заходу, і тут із іншого кінця саду до нього долинули негучні звуки – помилитися було неможливо, то було холодне брязкання сталі. Він повернув голову.

На далекому витягнутому кінці довгого острівця, на смужці трави за останнім рядом троянд, дуелянти схрестили шпаги. Над ними горів чистий золотий купол вечірнього неба, і, незважаючи на відстань, священник чітко бачив усі деталі. Дуелянти скинули фраки, але жовтий жилет і біле волосся Сарадайна і червоний жилет і білі панталони Антонеллі блищали в рівному світлі заходу, немов яскравий одяг заводних танцюючих ляльок. Дві шпаги виблискували від руків'я до самого вістря, немов дві діамантові шпильки. У двох цих силуетах, які здавалися такими маленькими і такими веселими, було щось страшне. Вони були схожі на двох метеликів, які намагаються насадити один одного на шпильку.

Патер Браун побіг до поединку з такою швидкістю, що ноги його замиготіли, ніби спиці в колесі. Однак, добігши до галявини, він побачив, що з'явився занадто пізно – і водночас дуже рано: пізно, бо дуель, з навислою тінню сицилійців, котрі спираються на весла, було не зупинити; рано, бо до трагічної розв'язки було ще далеко. Обидва дуелянти були чудовими фехтувальниками. Принц бився з цинічною самовпевненістю, сицилієць – з убивчим розрахунком. Чи колись ущент набитий амфітеатр бачив на сцені поединок, подібний до того, який дзвенів і виблискував тут, на острові, що загубився серед порослої очеретом річки. Блискуча сутичка тривала настільки довго, що в грудях схвильованого священника почала оживати надія: з хвилини на хвилину мав, за його розрахунками, з'явитися пан Пол із поліцією. Патер Браун зрадів би і Фламбо, бо сищик сам міг із легкістю впоратися з чотирма чоловіками. Але Фламбо не з'являвся, і – що було вже зовсім дивно – не з'являвся і Пол із поліцією. На острові не було більше ні човника, ні навіть дошки. Вони були так само повністю відрізані від усього світу на цьому клаптику землі, загубленому в невідомій заплави, як на кораловому рифі в Тихому океані.

Раптово дзвін рапів прискорився, почувся глухий удар, і принц скинув руки – вістря шпаги італійця з'явилося у нього між лопаток. Принц хитнувся усім тілом праворуч, немов хотів, як хлопчисько, пройтися колесом, але, не закінчивши фігури, повалився на траву. Шпага вилетіла у нього з руки і полетіла, немов велетенська зірка, в спокійну воду, а сам він із такою силою вдарився об землю, що зламав своїм тілом великий трояндовий кущ, піднявши в повітря хмару червоного пилу, наче дим від кадила на язичницькому вівтарі. Сицилієць приніс криваву жертву духу свого батька.

Священик упав на коліна біля бездиханного тіла, проте сумнівів не було: принц і справді був мертвий. У той час, як патер Браун намагався, без будь-якої на то надії, застосувати якісь останні, відчайдушні засоби, з річки нарешті почулися голоси, і він побачив, як до причалу прибув поліційний катер із констеблями й іншими важливими особами, серед котрих був і схвильований Пол. Маленький священник піднявся з гримасою подиву, яку він навіть не намагався приховати.

– Чому, – пробурмотів він, – чому він не з'явився раніше?

Через якихось сім хвилин острівець заповнили городяни та правоохоронці. Останні взяли під варту переможного дуелянта, з ритуальною урочистістю нагадавши йому, що все, що він скаже, може бути використане проти нього.

– Я нічого не скажу, – відповів одержимець зі сяючим, просвітленим обличчям. – Я більше нічого ніколи не скажу. Я дуже щасливий, і хочу тільки, щоб мене повісили.

Він замовк, його повели, і, як не дивно, він і справді в цьому житті нічого більше не сказав, за винятком одного слова на суді: «Винен».

Патер Браун непорушно дивився на те, як раптово сад наповнився людьми, як заарештували месника, як забрали покійника, як лікар засвідчив смерть. Немов у страшному сні, він не міг поворухнути і пальцем. Священик повідомив своє ім'я й адресу поліціантам, але відхилив пропозицію повернутися разом із ними в місто. Слуга Божий залишився сам у саду, споглядаючи на зламаний трояндовий кущ і на зелений майданчик, на якому так швидко розігралася ця таємнича трагедія. На річці стемніли відблиски вечірньої зорі, з луків піднявся туман, кілька запізнілих птахів поспішно перелетіли на той берег.

У підсвідомості патера Брауна (дуже активній підсвідомості) ховалася впевненість у тому, що в усій цій історії щось залишається нез'ясованим. Це почуття, яке він не міг висловити словами, але яке переслідувало його весь день, неможливо було пояснити однією лише фантазією про «дзеркальне царство». Те, що він бачив, не було реальністю, це була вистава, гра. Але хіба люди йдуть на шибеницю або дають проткнути себе шпагою заради забави?

Священик міркував про те, що трапилося, сидячи на сходинках причалу, як раптом побачив довгу тінь вітрила, що ковзає по блискучій річці, і схопився на ноги з таким раптово затопившим його почуттям, що сльози мало не бризнули у служителя Церкви з очей.

– Фламбо! – зойкнув він, як тільки Фламбо зійшов зі своїми вудками на берег, і кинувся тиснути йому руки, чим викликав у нього неабиякий подив. – Фламбо, то вас не вбили?

– Убили? – прибулець дуже здивувався. – А чому мене мали вбити?

– Ах, тому хоча б, що вбили майже всіх інших, – відповів Браун, ніби марив. – Сарадайна закололи, Антонеллі хоче, щоб його повісили, його мати без тям, а щодо мене, так я просто не тямлю, де я – на тому світі чи на цьому. Але, слава Богу, де б я не був, ви зі мною!

І він узяв спантеличеного Фламбо під руку.

Від причалу вони звернули до будиночка і, проходячи під низько навислим карнизом даху, зазирали, як тамтого разу, в одне з вікон. Очам їхнім відкрилася залита світлом ламп сцена, немов розрахована на те, щоб привернути їхню увагу. Стіл у довгій залі був накритий до обіду, коли вбивця Сарадайна з'явився, як грім серед ясного неба, на острів. Зараз тут спокійно обідали: в кінці столу розташувалася чимось незадоволена пані Ентоні, а навпроти, на чолі столу сидів пан Пол, мајор домо⁹ принца. Він смакував вишукані страви та вина, його потьмяніли блакитні очі якось дивно світилися, а довге обличчя було непроникним, хоча й не було позбавлене задоволення.

Фламбо затарабанив по склу, рвонув на себе раму і з обуренням зазирнув в яскраво освітлену залу.

– Це вже занадто! – вигукнув він. – Цілком допускаю, що вам захотілося попоїсти, але, знаєте, вкрасти обід свого пана в той час, як він лежить бездиханний у саду...

– У своєму довгому і не позбавленому приємності житті я вчинив багато крадіжок, – незворушно відповів пан Пол. – Та цей обід – один із небагатьох винятків. Він не вкрадений. Так само, як і цей сад, і будинок, він за законом належить мені.

В очах Фламбо майнув здогад.

– Ви, мабуть, хочете сказати, – почав він, – що в заповіті принца Сарадайна...

– Принц Сарадайн – це я, – сказав старий, дожовуючи солону мигдалину.

Патер Браун, який в цю мить розглядав птахів у саду, підстрибнув, немов підстрелений, і засунув у вікно своє бліде обличчя, схоже на рипу.

---

⁹ Мајор домо – дворецький.

– Хто? – спитав він пронизливо.

– Принц Пол Сарадайн, а *votre service*,¹⁰ – відповів той чемно, підіймаючи келих із вином. – Я живу тут дуже самотньо, позаяк за своєю природою не люблю кудись лазити. Називаюся зі скромності пан Полем, на відміну від свого злосчасного брата Стівена. Кажуть, він тільки-но помер у саду. Природно, це не моя вина, якщо вороги женуться за ним до самого дому. А все через прикру неуважність його життя. Йому ніколи не сиділося на місці.

Він занурився в мовчанку, втупившись у протилежну стіну прямо над похмуро похилою головою пані Ентоні. Тут гостям уперше відкрилася сімейна схожість, що так вразила їх у померлому. Раптово плечі старого Сарадайна здригнулися і захиталися, немов він чимось вдавився, хоча обличчя залишалось, як і раніше, безпристрасним.

– Боже! – вигукнув Фламбо, помовчавши. – Та це ж він сміється!

– Ходімо, – сказав зблідлий, як полотно, патер Браун. – Ходімо з цього притулку гріха. Повернімося в наш чесний човен.

Імла огорнула каміння та річку, коли човен відійшов від острова. В темряві вони пливли вниз за течією, гріючись двома величезними сигарами, кінчики яких палали, немов два багряних ліхтарі на кормі. Патер Браун вийняв сигару з рота і зауважив:

– Мабуть, ви вже розгадали всю цю історію? Адже вона досить проста. У людини було два вороги. Він був людиною розумною. І тому збагнув, що два вороги краще, ніж один.

– Я не зовсім петраю, – відповів Фламбо.

– О, це дуже просто, – сказав його приятель. – Просто, хоч і зовсім не невинно. І той, і інший – мерзотники, але принц, старший із братів, належить до тих мерзотників, котрі здобувають перемогу, а молодший – до тих, котрі йдуть на дно. Цей ганебний офіцер спочатку випрошував подачки у свого брата, а потім став шантажувати його, й одного далеко не чудового дня принц попався йому в руки. Справа, звісно, було не дріб'язкова, бо Пол Сарадайн не приховував своїх пригод, – репутації його не міг пошкодити жоден зі звичних світських гріхів. Іншими словами, за цю справу він міг потрапити й на шибеницю, і Стівен буквально накинув мотузку на шию брата. Якимось чином йому вдалося дізнатися правду про ту сицилійську історію. Він, вочевидь, міг довести, що Пол вбив старшого Антонеллі, заманивши того в гори. Десять років капітан розкидався грішми, які одержував за мовчання, поки навіть величезні статки принца Сарадайна стали стрімко танути.

Але, крім брата-кровопивці, у принца Сарадайна був ще один тягар. Він знав, що сина Антонеллі, котрий був дитиною в час вбивства, виростили в лютих сицилійських традиціях і що він жив однією думкою: помститися вбивці свого батька – не шибеницею (у нього, на відміну від Стівена, не було доказів), але випробуваною зброєю вендети. Хлопчик займався фехтуванням, поки досконало не опанував це смертельне мистецтво. Коли ж він виріс досить, аби застосувати шпагу в ділі, принцом Сарадайном, як писали світські газети, опанувала пристрасть до мандрівок. Насправді ж він просто рятував своє життя: немов злочинець, за яким женеться поліція, він поміняв десятки місцин. Але невтомний юнак всюди слідував за ним. Таке було становище, в якому перебував принц Сарадайн, становище зовсім не веселе. Чим більше грошей витрачав він на те, щоб сховатися від Антонеллі, тим менше залишалось на те, щоб платити за мовчання Стівену. Чим більше віддавав він Стівену, тим менше шансів залишалось у нього уникнути неминучої зустрічі з Антонеллі. Тут він показав себе великою людиною – генієм, гідним Наполеона.

Замість того щоб продовжувати боротьбу з двома ворогами, він раптово здався обом. Він відступив, немов у японській боротьбі, і вороги впали перед ним. Він оголосив про свій намір припинити втечу, повідомив свою адресу юному Антонеллі, а потім оголосив, що віддає все, чим володіє, брату. Він відправив Стівену суму, достатню для проїзду і для того, щоб придбати

¹⁰ *Votre service* (франц.) – до ваших послуг.

собі порядний гардероб, і лист, в якому говорилося приблизно наступне: «Ось усе, що у мене залишилося. Ти цілком мене обібрав. Але в Норфолку у мене є невеликий будинок зі слугами і винним погребом. Якщо ти ще на щось претендуєш, забери й цей будинок. Якщо хочеш, приїжджай і вступи у володіння, а я буду скромно жити при тобі, як товариш, як керуючий або ще якось». Він знав, що сицилієць ніколи не бачив жодного з них, хіба що на фотографіях. Знав він також і те, що вони з братом схожі, в обох були сиві еспаньйошки. Потім він чисто виголив підборіддя і став чекати. Пастка спрацювала. Злощасний капітан в новісінькому вбранні урочисто вступив у будинок як принц Сарадайн – і наколовся на шпагу сицилійця.

В усьому цьому плані була тільки одна непродумана обставина, і вона робить честь людській природі. Злі духи, такі, як Сарадайн, часто помиляються, бо вони завжди забувають про людські чесноти. Він і не думав сумніватися в тому, що помста італійця, як і вчинений ним злочин, буде безжальною, безіменною таємницею, що жертва впаде безсловесно – або від нічного удару ножем, або від пострілу з-за рогу. Коли ж лицар Антонеллі запропонував дуель із дотриманням усіх правил, що могло спричинити за собою викриття, графу Полу стало страшно. Тоді я й побачив, як він із вибалушеними від жаху очима кидається в своєму човнику геть від берега. Він просто втік, як був, простоволосий, в жалюгідному човнику, в страху, що Антонеллі дізнається, хто він.

Але, не зважаючи на своє хвилювання, він не до кінця втратив надію. У своєму житті він знав достатньо авантюристів і достатньо фанатиків. Цілком можливо, думав він, що авантюрист Стівен буде тримати язик за зубами – з чисто акторського азарту, від бажання зберегти свій новий затишний будинок, з віри негідника в удачу і в свою фехтувальну майстерність. Ну, а фанатик Антонеллі, звісно, буде тримати язик за зубами, і таким чином піде на шибеницю, не сказавши ні слова про сімейну таємницю. Пол знаходився в човні на річці до того часу, поки не збагнув, що дуель скінчилася. Тоді він підняв на ноги все місто, повернувся з поліціантами, побачив, як два його повалених вороги навіки зникли з його життя і сів обідати з посмішкою на устах.

– З посмішкою? То він таки сміявся! – вигукнув Фламбо, сіпаючись. – Хто йому подав таку ідею? Сам Сатана, мабуть!

– Цю ідею подали йому ви, – відповів священник.

– Боже борони! – скрикнув Фламбо. – Я? Що ви маєте на увазі?

Священник вийняв із кишені візитівку і підніс її до мерехтливого вогню сигари – вона була написана зеленим чорнилом.

– Хіба ви забули про його незвичне запрошення? – спитав він. – І похвали вашому злочинному подвигу? «Дотепність, із якою ви змусили одного сищика заарештувати іншого», – написав він. То він просто повторив вашу витівку. Коли вороги стали наступати на нього з двох сторін, він швидко зробив крок назад, а вони зіткнулися і знищили один одного.

Фламбо вирвав візитівку Сарадайна з рук священника і люто порвав її на дрібні клапти.

– Годі вже цього старого бандита, – вигукнув він, кидаючи клаптики паперу в темні хвилі річки, які заледве виднілися в темряві. – Однак, хоч би риба від цього не стала вмирати.

Останній клаптик білого паперу, списаного зеленим чорнилом, майнув і зник. Слабке, тремтяче світло пофарбувало, немов нагадуючи про світанок, небо, і місяць за високими травами зблід. Вони пливли в мовчанці.

– Панотче, – раптом запитав Фламбо, – як гадаєте, це був сон?

Священник похитав головою, чи то на знак заперечення, чи з сумнівом, але промовчав. З темряви до них долетіли пахощі глоду та фруктових садів. Здіймався вітер. Він хитнув човник, наповнив вітрило й поніс їх уперед вигинами річки до місць щасливих, де живуть нешкідливі люди.

Честь Ізраеля Гау

Оливково-сріблясті сутінки змінювалися похмурою темрявою, коли патер Браун, загорнувшись у сірий шотландський коц, дійшов до кінця сірої шотландської долини і побачив химерний замок. Маєток графів Гленгайлів зрізав край улоговини або ущелини, утворюючи тупик, схожий на край світу. Як багато замків, що втілили смак французів чи шотландців, він був увінчаний зеленими дахами та шпилями, що нагадували англійцю про гострі ковпаки відьом. Соснові ж ліси здавалися поруч із ним чорними, як зграї ворон, що літали над вежами. Однак не тільки пейзаж навіював відчуття примарної, як сон, чортівні. Це місце і справді огорнули хмари гордині, шаленства та скорботи, які душать знатних синів Шотландії частіше, ніж інших людей. Адже в крові у шотландця є подвійна доза отрути, званої спадковістю. Він вірить у свою родовитість, як аристократ, і в зумовленість посмертної долі, як кальвініст.

Священик з трудом вирвався на добу з Глазго, де був у справах, аби зустрітися з Фламбо, сищиком-аматором, котрий разом із детективом-професіоналом розслідував у Гленгайлі обставини життя та смерті останнього з власників замку. Таємничим графом закінчувався рід, який зумів відзначитися відвагою, жорстокістю та навіженством навіть серед похмурої шотландської шляхти XVI століття. Ніхто не зайшов далі, ніж Гленгайли, в той лабіринт честолюбства, в ті анфілади брехні, які звели навколо Марії, королеви шотландської.

Причину і плід їхніх старань добре показував віршик, складений в окрузі:

Як зелений сік старих дерев
П'є червоне золото Огілві.

За багато століть у замку не було жодного гідного графа. Коли настала Вікторіанська епоха, здавалося, що дивацтва їхні вичерпані. Однак останній у роду підтримав родинну традицію, зробивши єдине, що йому залишилося: він зник. Не поїхав, а саме зник, бо, судячи з усього, був у замку. Але хоча ім'я й значилося в церковних книгах і в книзі перів, ніхто на світі не бачив його самого.

Якщо хто його і бачив, то лише похмурий слуга, що поєднував обов'язки садівника та кучера. Слуга цей був таким глухим, що ділові люди вважали його німим, а люди вдумливі – недоумкуватим. Безсловесний рудий селянин із упертим підборіддям і яскраво-чорними очима називався Ізраель Гау і, здавалося, жив сам-один у порожньому маєтку. Але завзяття, з яким він копав картоплю, і точність, із якою він метушився в кухні, наводили на думку про те, що він таки служить панові. Якщо потрібні були інші докази, будь-хто міг вважати ними те, що на всі питання слуга відповідав: «Немає вдома». Якось у замок закликали мера і пастора (Гленгайли належали до пресвітеріанської церкви), і ті виявили, що садівник, кучер і кухар став ще і духівником і загаратав у труну свого вельможного господаря.

Що сталося відразу ж за цим, ніхто достеменно не знав, бо ніхто дізнатися й не намагався, поки на північ, днів за два-три, не прибув Фламбо. До цього часу тіло графа Гленгайла (якщо це було його тіло) перебувало на маленькому кладовищі, біля вершини пагорба.

Коли патер Браун пройшовся похмурим садом у саму тінь замку, хмари згустіли і в повітрі запахло бурею. На тлі останньої смужки золотисто-зеленого неба він побачив чорний силует – чоловіка в циліндрі, з великою лопатою на плечі. Таке безглузде поєднання нагадувало про могильника, але священик пригадав глухого слугу, котрий копає картоплю, і не здивувався. Він непогано знав шотландських селян, знав, що за своєю респектабельністю вони здатні одягти костюм і капелюх для офіційних гостей. Служитель Церкви знав, що за своєю оцадливістю вони не гаятимуть на даремно й години. Навіть те, як пильно дивився слуга на

священика, котрий його минав, чудово узгоджувалося з їхньою недовірливістю та загостреним почуттям обов'язку.

Вхідні двері відкрив сам Фламбо, поруч із ним стояв високий сивий чоловік, інспектор Крейвен зі Скотланд-Ярду. У залі майже не було меблів, але з темних полотен з-під темних перук глузливо дивилися бліді та підступні Гленгайли.

Пройшовши в кімнати, патер Браун побачив, що офіційні особи сидять за дубовим столом. Той кінець, де вони працювали, був суцільно вкритий паперами, сигарами та пляшками з віскі. Далі, на всю довжину, на рівній відстані, красувалися виключно дивні предмети: купка уламків, купка якогось темного пилу, дерев'яна палиця і щось іще.

– У вас тут майже геологічний музей, – зауважив патер Браун, сідаючи на своє місце.

– Не стільки геологічний, скільки психологічний, – уточнив Фламбо.

– Заради Бога, – вигукнув детектив, – не треба цих довгих слів!

– Ви не шануєте психологію? – здивувався Фламбо. – Даремно. Вона нам знадобиться.

– Не зовсім розумію, – сказав інспектор.

– Про лорда Гленгайла, – пояснив француз, – ми знаємо тільки одне: він був маніяк.

Повз вікна, чорним силуетом на лілових хмарах, пройшов чоловік із лопатою і в циліндрі.

Патер Браун неуважно глянув на нього і сказав:

– Звісно, він був дивак, інакше він не поховав би себе живим і не звелів би поховати так швидко після смерті. Однак чому вам здається, що він божевільний?

– Послухайте, що знайшов у цьому будинку пан Крейвен, – запропонував Фламбо.

– Мені б здалася свічка, – попросив Крейвен. – Темніє, важко читати.

– А свічок ви не знайшли? – усміхнувся патер Браун. Фламбо серйозно зиркнув на свого приятеля.

– Як не дивно, – сказав він, – тут двадцять п'ять свічок і жодного підсвічника.

Сутеніло швидко, і швидко здіймався вітер. Священик устав і попрямував уздовж столу туди, де лежали свічки. Проходячи, він нахилився до бурого пилу і сильно чхнув.

– Та це ж нюхальний тютюн! – вигукнув він.

Потім він узяв свічку, дбайливо запалив її, повернувся і вставив у пляшку з-під віскі. Полум'я затріпотіло на протязі, як прапорець. На багато миль навколо шуміли чорні сосни, наче море билосся об скелю замку.

– Читаю опис, – серйозно сказав Крейвен і взяв один із папірців. – Поясню спочатку, що майже всі кімнати були занедбані, жили тільки в двох. Мешканець той, без сумніву, не слуга на прізвище Гау. У цих кімнатах ми знайшли дивні речі, а саме:

1. Досить багато дорогоцінного каміння, головним чином – діамантів, без будь-якої оправки. Не дивно, що у Гленгайлів були коштовності; але каміння зазвичай оправляють у золото чи срібло. У цій родині їх, мабуть, носили в кишенях, як дрібнички.

2. Багато нюхального тютюну – не в табакерках і навіть не в мішечках, а прямо на столі, на роялі і на креденсі, немов господареві було лінь сунути руку у кишеню або підняти кришку.

3. Маленькі купки залізних пружинок і коліщаток, немов тут розібрали кілька механічних іграшок.

4. Воскові свічки, які доводиться вставляти в пляшки, бо більше вставляти нема в що.

Прошу вас, зверніть увагу на те, що нічого такого ми не очікували. Основна загадка була нам відома. Ми знали, що з покійним графом не все гаразд, і з'явилися, щоб встановити, чи жив він тут, чи помер, і як пов'язане з усім цим руде опудало, що поховало його. Припустімо щось дике та театральне. Може, слуга його вбив, або він узагалі живий, або слуга – це він, а справжній Гау – в могилі. Уявімо перипетії всіх подій у душі Вілкі Коллінза, і ми все одно не зможемо пояснити, чому свічки – без свічників і чому старий аристократ брав пучку тютюну прямо з рояля. Одним словом, суть справи уявити собі можна, деталі можна. Та людському розуму не до снаги зв'язати воедино тютюн, діаманти, свічки та розібраний механізм.

– Чому ж? – не погодився священник. – Даруйте, але я зв'язу їх. Граф Гленгайл схибнувся на французькій революції. Він був відданий монархії і намагався відновити в своєму замку побут останніх Бурбонів. У XVIII столітті нюхали тютюн, освітлювали кімнати свічками. Людовик XVII любив майструвати механізми, діаманти призначалися для намиста королеви.

Крейвен і Фламбо втупилися в нього круглими очима.

– Дивна річ! – зойкнув француз. – Невже так воно і є?

– Природно, ні, – відповів патер Браун. – Я просто показав вам, що можна пов'язати воедино тютюн, діаманти, свічки та розібраний механізм. Насправді ж усе складніше.

Він замовк і прислухався до гучного шуму сосен, потім зронив:

– Граф Гленгайл жив подвійним життям, він був злодієм. Свічки вставляв у таємний ліхтар, тютюн жбурляв в очі тим, хто його застане. Ви знаєте, що французькі злодії кидають перець. А головний доказ – алмази та коліщатка. Адже тільки ними можна вирізати скло.

Обламана гілка сосни важко вдарилася у вікно за їхніми спинами, немов зображаючи злодія в зловісному фарсі, але ніхто на неї і не глянув. Всі дивилися на священника.

– Діаманти та коліщатка, – повільно промовив Крейвен. – Через них ви і дійшли до такого пояснення?

– Я до нього не прийшов, – м'яко відповів священник, – але ви сказали, що ніяк не можна об'єднати ось ці речі. Насправді, природно, все набагато простіше. Гленгайл знайшов скарб на своїй землі – коштовне каміння. Коліщатками він шліфував їх або гранував, не знаю. Йому доводилося працювати швидко, і він попросив собі в підмогу тутешніх пастухів. Тютюн – єдина розкіш бідного шотландця, більше його нічим не підкупиш. Свічники їм були не потрібні, вони тримали свічки в руці, коли шукали в переходах, під замком, чи немає там ще коштовностей.

– І це все? – не відразу віднайшов змогу говорити Фламбо. – Це і є проста, нудна істина?

– О, ні! – відповів патер Браун.

Вітер завив на прощання в далекому бору, немов насміхаючись над ними, і замовк. Патер Браун продовжував задумливо та спокійно:

– Я кажу все це лише тому, що ви вважаєте неможливим пов'язати тютюн із діамантами або свічки з коліщатками. Десять неправдивих свідчень задовольнять світ, десять хибних теорій пасуватимуть до таємниці замку, але нам потрібно одне, справжнє пояснення. Чи немає там ще чогось?

Крейвен засміявся, Фламбо посміхнувся, встав і пішов уздовж столу.

– Пункти п'ять, шість і сім, – сказав він, – абсолютно безглузді. Ось стрижні від олівців. Ось бамбуковий ціпок із роздвоєним кінцем. Може, ними скоїли злочин, але який? Злочину немає. І загадкових предметів більше немає, крім молитовника і кількох мініатюр, які зберігаються тут із доби Середньовіччя, – мабуть, родинна пиха у графів сильніша за пуританство. Ми долучили ці речі до справи лише тому, що вони якимось дивно зіпсовані.

Буря за вікном пригнала до замку вали темних хмар, і в довгій кімнаті було зовсім темно, коли патер Браун узяв до рук молитовник. Темрява ще не відступила, коли він озвався, але голос його змінився.

– Пане Крейвен, – сказав він так дзвінко, наче помолодшав на десять років, – ви ж маєте право оглянути могилу? Поспішаймо, треба скоріше розгадати цю страшну справу. Я б зараз же пішов на вашому місці!

– Чому? – здивувався детектив.

– Тому що все серйозніше, ніж я гадав, – пояснив священник. – Тютюн і каміння можуть бути тут зі сотні причин. Але цьому є тільки одна причина. Дивіться, молитовник і мініатюри не псували, як міг би їх зіпсувати пуританин. З них обережно вийняли слово «Бог» і сляво над головою Немовляти Ісуса. Так що беріть свій папір і гайда оглянемо могилу. Відкриємо труну.

– Про що ви базикаєте? – спитав інспектор.

– Я кажу про те, – відповідав священник, перекриваючи голосом ревіння бурі, – що сам Сатана, можливо, сидить зараз на вежі замку і реве, як сто слонів. Ми зіткнулися з чорною магією.

– Чорна магія, – тихо повторив Фламбо, занадто освічений, щоб у неї не вірити. – А що ж тоді означає все інше?

– Якусь гидоту, – нетерплячився патер Браун. – Звідки мені знати? Може, тютюн і бамбук потрібні для якихось тортур. Може, шаленці їдять віск і сталеві коліщатка. Може, з графіту роблять мерзенний наркотик. Найпростіше вирішити загадку там, на кладовищі.

Чи співрозмовники зрозуміли його, але послухалися і пішли, поки вечірній вітер не вдавив їм в обличчя. Однак слухалися і йшли вони, як автомати. Крейвен тримав у правій руці сокирку, а лівою рукою обмацував у кишені потрібний папір. Фламбо прихопив по дорозі рискаль. Патер Браун узяв маленьку книжку, з якої вийняли ім'я Боже.

На кладовище провадила звивиста коротка стежка. Проте в такий вітер вона здавалася крутою та довгою. Подорожніх зустрічали все нові сосни, що хилилися в один і той самий бік, і уклін їхній здавався безглуздим, немов це відбувалося на безлюдній планеті. Сірувато-синій ліс оглушала пронизлива пісня вітру, сповнена язичницької печалі. В гомоні гілок чувся стогін загиблих божеств, які давно заблукали в цьому безглуздому лісі і ніяк не знайдуть шлях на небо.

– Розумієте, – тихо, але спокійно сказав патер Браун, – шотландці до Шотландії були цікавими людьми. Власне, вони і зараз кумедні. Але до початку історії вони, мабуть, і справді поклонялися демонам. Тому, – незлобиво додав він: – вони так хутко прийняли пуританську теологію.

– Друже мій, – вигукнув Фламбо, гнівно обернувшись до нього, – про яку нісенітницю ви теревените?

– Друже мій, – так само серйозно відповів патер Браун, – у справжніх релігій є одна неодмінна риса: речовинність і вагомість. Самі бачите, поклоніння нечистому – справжня релігія.

Вони піднялися на розпатлану верхівку пагорба, одну з небагатьох галявин серед ревучого лісу. Дріт на дерев'яних палях співав під вітром, сповіщаючи прибульців про те, де проходить межа кладовища. Інспектор Крейвен швидко підбіг до могили. Фламбо встромив у землю лопату і оперся на неї, хоча вітер хитав і тряс обох детективів, як стрясав він дріт і сосни. В ногах могили ріс срібно-сизий реп'ях. Коли вітер зривав із нього колючу кульку, Крейвен відскакував, наче то була куля.

Фламбо встромив рискаль у свистячу траву і далі, в мокру землю. Потім зупинився, спершись на нього, як на костур.

– Ну, що ж ви? – м'яко зауважив священник. – Ми хочемо дізнатися істину. Чого боїтеся?

– Боюся її дізнатися, – відповів Фламбо.

Лондонський детектив вимовив високим, надсадним голосом, який йому самому здавався бадьорим:

– Ні, чому він так ховався? Що за витівки? Може, він прокажений?

– Гадаю, щось гірше, – сказав Фламбо.

– Що ж гірше за проказу? – спитав слідчий.

– Навіть уявити не можу, – відповів Фламбо.

Вітер відніс важкі сірі хмари, що обклали пагорби, мов дим, і відкрив погляду сірі долини, освітлені слабким зоряним світлом, коли Фламбо оголив нарешті кришку грубої труни і почистив її від землі.

Крейвен ступив уперед, тримаючи сокирку, торкнувся будяків і здригнувся. Але він не відступив і працював з такою ж силою, як і Фламбо, поки не зірвав кришку і не сказав:

– Кістки, це людина, – немов очікував чогось іншого.

– У нього все гаразд? – нервовим голосом поцікавився Фламбо.

– Начебто так, – хрипко відповів сищик. – Ні, стривайте...

Важке тіло Фламбо сильно сіпнулося.

– Ну, що з ним може бути? – зойкнув він. – Що з нами таке? Що діється з людьми на цих холодних пагорбах? Мабуть, це тому, що все тут темне й усе якимось безглуздо повторюється. Ліси і давній жах перед таємницею, немов сон атеїста... Сосни, і знову сосни, і мільйони сосен...

– О, Боже! – заволав Крейвен. – У нього немає голови.

Фламбо не рушив із місця, але священник уперше ступив до могили.

– Немає голови! – повторив він. – Немає голови?

Немов він думав, що немає чогось іншого.

Напівбожевільні образи пронеслися у свідомості присутніх. У Гленгайлів народилося безголове немовля; безголовий юнак ховається в замку; безголовий стариган човгає старими залами або по пишному парку. Але навіть тепер вони не сприймали розгадки, бо в ній не було сенсу, і стояли, дослухаючись до гулу лісів і благання небес, немов ідоли або загнані звірі. Мислити вони не могли, думка була для них велика, і вони її втратили.

– У цій могилі, – сказав патер Браун, – лежать троє безголових людей.

Блідий сищик з Лондона розтулив було рот і не закрив його, немов якийсь сільський дурник. Виючий вітер терзав небо. Детектив глянув на сокирку, не впізнаючи її, і впустив на землю.

– Панотче, – сказав Фламбо якимось дитячим, сумним голосом, – що тепер робити?

Його товариш відповів так швидко, немов вистрелив із рушниці.

– Спати! – крикнув він. – Спати. Ми прийшли до краю всіх доріг. Ви знаєте, що таке сон? Знаєте, що той, хто спить, довіряється Богові? Сон – таїнство, бо він живить нас і висловлює нашу віру. А нам зараз потрібне таїнство, хоча б природне. На нас звалилося те, що нечасто звалюється на людину. Можливо, найгірше, що може на нього впасти.

Крейвен розтиснув губи, що зімкнулися, і спитав:

– Що ви маєте на увазі?

Священник повернувся до замку і сказав:

– Ми знайшли істину, і в істині немає сенсу.

А потім пішов доріжкою тим безтурботним кроком, яким ходив дуже рідко, і, прийшовши в замок, поринув у сон із простотою собаки.

Незважаючи на славослів'я сну, священник піднявся раніше за всіх, крім мовчазного садівника, і детективи застали його в городі, де патер Браун цмулив люльку і дивився, як працює над грядками цей загадковий індивід. Під ранок гроза змінилася зливою, і день видався прохолодний. Мабуть, садівник тільки-но балакав із служителем Церкви, але, побачивши детективів, похмуро встромив лопату в землю, пробурчав щось про сніданок і зник у кухні, минувши грядки капусти.

– Поважний чоловік, – сказав патер Браун. – Чудово вирощує картоплю. Однак, – неупереджено та милостиво додав він: – і у нього є недоліки, у кого їх немає? Ця грядка не зовсім пряма. Ось, погляньте. – І він торкнув землю ногою. – Яка дивна картопля...

– А що в ній такого? – спитав Крейвен, котрого тішило нове захоплення низькорослого клірика.

– Я позначив її тому, – сказав священник, – що її позначив і Гау. Він копав усюди, тільки не тут.

Фламбо схопив рискаль і нетерпляче встромив у загадкове місце. Разом із пластом землі на світло вилізло те, що нагадує не картоплину, а величезний гриб. Але лопата дзенькнула, а знахідка покотилася, мов м'яч.

– Граф Гленгайл, – сумно сказав Браун і подивився на череп.

Він подумав хвилику, взяв у Фламбо лопату і зі словами «Треба його закопати» це і зробив. Потім оперся на велику ручку великою головою і маленьким тілом і втупився в далечінь порожнім поглядом, скорботно наморщивши чоло.

– Ах, якщо б я міг збагнути, – пробурмотів він, – що означає весь цей жах!..

І, спираючись об ручку лопати, що сторчма стояла, затулив обличчя руками, як у церкві.

Всі куточки неба світлішали сріблом та блакиттю. Птахи щебетали в деревах так голосно, наче самі рослини розмовляли одна з одною. Але трое людей мовчали.

– Гарзд, – вибухнув нарешті Фламбо, – з мене годі. Мій мозок і цей світ не в ладу, ось і все. Нюхальний тютюн, зіпсовані молитовники, музичні шкатулки... Та що ж це?...

Патер Браун відкинув голову і з невлавистим йому нетерпінням смикнув руків'я лопати.

– Стоп, стоп, стоп! – закричав він. – Це все простіше за просте. Я втямив про тютюн і колішатка, як тільки розплющив очі. А потім побалакав з Гау, він не так глухий і не такий дурний, як прикидається. Там усе гарзд, все добре. Але ось це... оскверняти могили, тягати голови... Начебто це погано? Начебто тут не обійшлося без чорної магії? Ніяк не в'яжеться з простою історією про тютюн і свічки. – І він задумливо закурив.

– Друже мій, – з похмурою іронією зауважив Фламбо, – будьте обережні зі мною. Не забувайте, що я ще нещодавно був злочинцем. Перевага в тому, що всю історію вигадував я сам і розігрував якнайшвидше. Для сищика я нетерплячий. Я француз, і чекати не для мене. Все життя я, на добро чи зло, діяв миттєво. Вибрав поєдинок на наступний ранок, негайно платив за рахунком, навіть до зубного лікаря...

Люлька впала на гравій доріжки і розкололася на друзки. Патер Браун лупав очима, демонструючи точну копію кретина.

– Боже, який же я дурень! – торочив він. – Господи, який дурень!

І почав сміятися трохи деренчливим сміхом.

– Дантист! – сказав він. – Шість годин я мучився подумки, і все тому, що не згадав про нього! Яка проста, яка чудова, мирна думка! Друзі мої, ми провели ніч у пеклі, але зараз зійшло сонце, співають птахи, і сяйво зубного лікаря осяє світ.

– Я розберуся, що тут до чого! – вибухнув Фламбо. – Катувати вас буду, але розберуся!

Патер Браун придушив, вочевидь, бажання пройтися в танці навколо світлої галявини та закричав жалібно, як дитина:

– Ой, та дайте мені побути дурним! Ви не знаєте, як я мучився. А тепер збагнув, що справжнього гріха в цій справі немає. Тільки невинне божевілья, це ж не страшно.

Він обернувся навколо осі, потім серйозно глянув на своїх супутників.

– Це не злочин, – сказав він. – Це історія про дивну, спотворену чесність. Мабуть, ми зустріли єдину людину на світі, котра не взяла нічого, крім того, що їй належить. Він проявив ту дикуну життєву послідовність, якій поклоняється його народ. Старий віршик про Гленгайлів – не тільки метафора, а й правда:

Як зелений сік старих дерев
П'є червоне золото Огілві.

Він розповідає не лише про потяг до багатства. Графи збирали саме золото, вони зібрали багато золотого начиння і золотих візерунків. Вони були скупі, схиблені на цьому металі. Поглянемо ж тепер, що ми знайшли. Діаманти без пернів, свічки без свічників, стрижні без олівців; ціпок без головки; годинникові механізми без годинників, мабуть, маленьких. І як не дико це звучить, молитовники без імені Бога, бо його викладали з чистого золота.

Сад став яскравішим, трава – зеленішою, коли прозвучала немислима істина. Фламбо закурив, його приятель продовжував.

– Золото взяли, – говорив патер Браун, – взяли, але не вкрали. Злодії ні за що не залишили б таку таємницю. Вони взяли б і тютюн, і стрижні, і коліщатка. Але тут був чоловік із дивною совістю, та все ж із совістю. Я зустрів божевільного мораліста в городі, і він мені багато розбав. Покійний лорд Гленгайл був кращий за всіх, хто народився в замку. Але його скорботна праведність обернулася в мізантропію. Думка про несправедливість предків привела його до думки про неправедність всіх людей. Особливо ненавидів він добродійність. І поклявся, що, якщо зустріне людину, котра бере тільки своє, віддасть їй золото Гленгайлів. Кинувши цей виклик людству, він замкнувся, не чекаючи відповіді. Якось один глухий ідіот із далекого села Арчибальд Огілві (а саме так раніше звали Ізраеля Гау) приніс йому телеграму, і Гленгайл, похмуро бавлячись, дав йому новий фартинг. Точніше, він думав, що дав фартинг, але, перебираючи монети, побачив, що дав з неухважності соверен. Він став міркувати, чи зникне сільський дурень чи продемонструє чесність, злодієм виявиться чи ханжею, що шукає винагороди. Вночі його розбудив стукіт. А він жив сам, і йому довелося відчинити двері. Дурень приніс не соверен, а дев'ятнадцять шилінгів, одинадцять пенсів і три фартинги решти. Ця дика точність вразила розум божевільного. Як Діоген, шукав він людину – і знайшов! Тоді він змінив заповіт. Я його бачив. Молодого ретельника він узяв до себе, у великий і занедбаний будинок. Той став його слугою і, як не дивно, спадкоємцем. Що б не розуміло це створіння, воно чудово знало дві нав'язливі ідеї господаря: буква закону – все, а золото належить йому. Ось вам уся наша історія, вона проста. Він забрав золото, і більше не взяв нічого, навіть дрібки тютюну. Він обдер золото з мініатюр, радіючи, що вони залишилися, як були. Це я второпав, але я не зрозумів про череп.

Голова серед картоплі спантеличила мене, поки Фламбо не згадав про лікаря. Все гаразд. Садівник покладе голову в могилу, коли зніме золоту коронку.

І справді, коли трохи пізніше Фламбо йшов пагорбом, то побачив, як дивна тварина, чесний скнара, копає споганену могилу. Шия його була закутана коцом – у горах дме вітер. А на голові красувався чорний циліндр.

Дуель доктора Гірша

Пан Моріс Брюн і пан Арман Арманьяк бадьоро прошкували залитими сонцем Єлисейськими Полями. Це були жваві приземкуваті молодики з чорними борідками. Борідки їхні відповідали вимогам химерної французької моди, по якій бороди і вуса мали здаватися накладними. У пана Брюна під нижньою губою чорніла немов приклеєна еспаньйолка. Пан Арманьяк, ніби для оригінальності, прикрасив своє висунуте підборіддя двома бородами – по одній з кожного боку. Жевжики були атеїстами. Ідеї їхні вирізнялися гнітючою незаперечністю та непослідовністю. Обидва панове були учнями знаменитого вченого, публіциста та мораліста доктора Гірша.

Пан Брюн уславився тим, що запропонував вилучити з французької літератури слово *Adieu*¹¹ і заборонити його вживання в буденному житті під загрозою невеликого штрафу. «Таким чином, – вважав він, – саме слово, що позначає міфічного бога, буде забуте».

Пан Арманьяк у поті чола боровся з мілітаризмом. Він навіть вважав, що слід змінити слова «Марсельєзи» і замість *Aux armes, citoyens* співати *Aux greves, citoyens*.¹² Але пацифізм його був якийсь по-галльськи дивний. Якось із Англії приїхав відомий заможний квакер, щоб обмізкувати з Арманьяком, як їм найкраще сприяти загальному роззброєнню. Після балачки з французом квакер був дуже роздратований: на думку Арманьяка, насамперед слід було налаштувати солдатів, аби вони перестріляли своїх офіцерів.

Не таким був їхній учитель і духовний наставник. Доктор Гірш народився у Франції, тут же здобув гучну славу за свої наукові праці, але характером від своїх співвітчизників відрізнявся. Був він м'який, добрий, схильний до мрійливості, а його філософські погляди, не зважаючи на неабияку частку скептицизму, не були проти метафізики.

Коротко кажучи, він був швидше німцем, ніж французом. І хоча учні його боготворили, в глибині своєї галльської душі вони засуджували вчителя за те, що він проповідує встановлення миру на землі з такою миролюбністю. І все ж послідовники його вчення по всій Європі ледь не молилися на нього. Дивуючись грандіозності та сміливості його наукових теорій, вони проявляли інтерес до особистості їхнього автора. Доктор Гірш був відомий своїм аскетизмом і гуманізмом – правда, дещо абстрактними. У його переконаннях відчувалися і вплив Дарвіна, і вплив Толстого.

Однак він не був ні анархістом, ні космополітом, а в питанні роззброєння дотримувався поміркованих поглядів і не забував про еволюційний підхід. Уряд республіки високо цінував його відкриття в хімії. Останнім досягненням науковця була безгучна вибухова речовина, спосіб виготовлення якої уряд зберігав у найсуворішій таємниці.

Будинок доктора Гірша стояв на мальовничій вулиці, неподалік від Єлисейських Полів. Уздовж вулиці росли каштани, і зараз, у сам розпал літа, вона була схожа на тінистий парк: сонце ледь пробивалося крізь густе листя. Тільки майданчик перед великим кафе був вільний від дерев. Навпроти кафе і розташовувався будинок видатного вченого. На вікнах були білі та зелені фіранки, а вздовж другого поверху тягнувся балкон із залізними поручнями, пофарбованими в зелений колір.

Арка під балконом провадила у дворик, де на тлі цегляної кладки яскраво зеленів чагарник. Жваво розмовляючи, друзі увійшли в арку.

Двері відчинив старий слуга доктора Симон. На вигляд він і сам міг здатися науковцем: строгий чорний костюм, окуляри, сивина, вкрадливий голос. Та що там казати – Симон куди більше підходив на роль ученого, ніж його непоказний господар, котрий конституцією нагаду-

¹¹ *Adieu* (франц.) – бувай.

¹² *Aux armes, citoyens* (франц.) – до зброї, громадяни; *Aux greves, citoyens* (франц.) – на страйк, громадяни.

вав розщеплену з гострого кінця морквину з великою головою-цибулиною. Врочисто, немов знаменитий лікар, котрий вручає хворому рецепт, Симон передав панові Арманьяку листа. Той зі суто французьким нетерпінням роздер конверт і пробіг лист очима. Доктор Гірш писав:

«Я не можу вийти. До мене заявився якийсь офіцер на ім'я Дюбоск, страшний шовініст. Я не хочу його приймати, а він стирчить на сходах і не йде. Учинив в оселі розгардіяш. Я замкнувся від нього в кабінеті, що виходить вікнами на кафе. Якщо ви мені вірні, зачекайте за столиком біля кафе: я пришлю його до вас для перемовин. Сам я з ним розмовляти не можу. Не можу і не хочу. Схоже, назріває нова справа Дрейфуса.»¹³

П. Гірш».

Пан Арманьяк глянув на пана Брюна. Пан Брюн узяв лист, прочитав і зиркнув на пана Арманьяка. Не гаючи ні хвилини, вони перетнули вулицю, розмістилися за столиком під каштанами і замовили по великій склянці огидного зеленого абсенту, який вони мали звичай пити в будь-яку погоду і в будь-який час дня. Відвідувачів у кафе було мало. За одним столиком пив каву якийсь солдат, за іншим сиділи високий чоловік, котрий пив сироп, і священник, котрий узагалі нічого не пив.

Моріс Брюн кашлянув.

– Звісно, – почав він, – ми маємо будь-що допомогти метру, але...

Запанувала мовчанка.

– Атож, – подав голос Арманьяк, – ясно, що він не просто так уникає зустрічі з цим офіцером, але...

Не встиг він скінчити, як з арки долинув галас. Вочевидь, господарю все ж вдалося позбутися непроханого гостя. Кущі у дворі зашелестіли, розсунулися, і порушник спокою кулею вилетів на вулицю.

На голові у незнайомця криво сидів тірольський капелюх, та й фігура була сама справжня тірольська. Був він кремезний, широкоплечий, хуткий. На смаглявому, наче лісовий горіх, обличчі виблискували меткі карі очі. Чорні вуса закручені вгору, як роги бізона, волосся зачесане і ззаду коротко зрізане, так що голова здавалася масивною та незграбною. Судячи з цієї голові, у незнайомця була міцна бичача шия, але шию приховував різнокольоровий шалик східного крою – незнайомиць замотався ним мало не по самі вуха. У малюнку шалика поєднувалися густі важкі кольори: вишневий, фіолетовий і тьмяно-золотий. Незнайомиць носив куртку на кшталт химерного жупана, бриджі та в'язані панчохи. У всій його зовнішності було щось варварське, він був швидше схожий на угорського поміщика, ніж на французького офіцера. Однак вимова у нього була чисто французька, а патріотичного запалу вистачило б і на двох французів. Вискочивши з арки, він першим ділом заголосив:

– Де ви, громадяни Франції?! – ніби християнин у Мецці, котрий скликає своїх одновітців.

Арманьяк і Брюн схопилися, але було вже пізно. З усіх боків на заклик вусатого незнайомця бігли люди.

Зібралася невелика, але бурхлива юрба. Схоже, незнайомиць добре набив руку у французькому мистецтві вуличного батьрства. Він підбіг до кафе, скочив на столик, захопився за гілку каштана і заволав голосом Каміля Демулена,¹⁴ котрий кидає у натовп дубове листя:

– Французи! Я не вмю виголошувати промови. Але тому я й звертаюся до вас з промовою. Це політикани в своїх мерзенних парламентах вчать розводити лясю. Але вони вчать і відмовчуватися. Відмовчуватися, як шпигун, котрий зачався в цьому будинку. Як відмов-

¹³ Справа Дрейфуса (1894–1906) – судовий процес у справі капітана Альфреда Дрейфуса, офіцера французького генерального штабу, которого звинуватили у шпигунстві на користь Німецької імперії.

¹⁴ Люсі Семпліс Каміль Бенуа Демулен (1760–1794) – революціонер і діяч Французької революції.

чувався він, коли я стукав у його двері. Як відмовчується він і тепер, хоча точно чує мене. О, як красномовно мовчать наші златоусти! Але прийшов час озватися навіть недорікуватим. Співгромадяни, вас зрадили пруссакам! Зрадник живе в цьому будинку. Я Жюль Дюбоск, полковник артилерії з Бельфора. Вчора у Вогезах¹⁵ ми спіймали німецького шпигуна. У нього виявили записку – ось вона! Дехто намагався зам'яти цю історію, але я прямо пішов до чоловіка, котрий написав цю записку, до чоловіка, котрий живе в цьому будинку. Це його почерк. Це його ініціали. У записці повідомляється, де можна роздобути рецепт нового винаходу – безгучний порох. А порох винайшов доктор Гірш. Записку написав теж доктор Гірш. Записка написана німецькою, знайдена в кишені у німця:

*«Передайте своєму агентові, що рецепт виготовлення пороху зберігається у Військовому міністерстві, в першій шухляді шафи ліворуч від столу секретаря. Він записаний червоним чорнилом і лежить у сірому конверті. Нехай агент діє обережно.
П. Г.».*

Рубані фрази тріщали, як кулеметна черга. Але було ясно, що Дюбоск або марить, або каже чисту правду. Думки натовпу розділилися. Більшість, яку склали націоналісти, підняла грізний гвалт. Інтелектуали на чолі з Арманьяком і Брюно, залишившись у меншості, настільки ж палко заступилися за доктора Гірша, але це тільки заохотило їхніх супротивників.

– Якщо це військова таємниця, – кричав Брюн, – навіщо ви сурмите про неї на вулицях?

– Навіщо? А ось навіщо! – Ревів Дюбоск, підносячись над вируючим натовпом. – Я без зайвої балаканини пішов до Гірша. Ввічливо попросив пояснити мені все віч-на-віч. Але він не бажає нічого пояснювати, а посилає мене сюди, в кафе, до якихось двох своїх посіпак. Він вигнав мене з дому! Нічого, я повернуся – і не один, а з натовпом парижан!

Від криків натовпу здригнулися фасади будинків. У повітрі просвистіли два камені, один потрапив у скло балконних дверей. Оськаженілий полковник знову пірнув в арку, і тепер його крики і прокльони гриміли у дворі. Натовп все прибував, він уже підступив до самої огорожі будинку, до самого порогу. Ще трохи – й оселю зрадника спіткала б доля Бастилії. Але тут балконні двері відчинилися і перед присутніми постав доктор Гірш. Шаленство натовпу змінилося майже реготом. У теперішніх драматичних обставинах зовнішність ученого і справді здавалася кумедною. Довга гола шия, вузькі плечі – справжнісінька пляшка з-під шампанського. Але це була єдина риса його зовнішності, яка хоч якось нагадувала про свято. Плащ на ньому висів, як на вішаку, на голові росли довгі патли морквяного кольору, а щоки та підборіддя облямовувала гидка борідка, ніби вона вважала за краще рости не на обличчі, а ближче до шиї. Очі науковця ховалися за синіми скельцями окулярів.

Хімік був блідий, але голос його звучав суворо й упевнено. Натовп утихомирився і вже третю фразу його промови слухали в повній мовчанці.

– Звернутися до моїх ворогів і друзів. Опонентам хочу сказати наступне. Авжеж, я не стану розмовляти з паном Дюбоском, і даремно він зараз біснується за дверима цієї кімнати. Атож, я просив своїх друзів побалакати з ним. І ось чому. Я не бажаю, не маю права зустрічатися з ним, бо це суперечить правилам честі та пристойності. Коли справа дійде до суду, моя невинність стане очевидною для всіх. Але обов'язок честі вимагає, щоб спершу нашу суперечку було вирішено іншим чином. Тому, назвавши панові Дюбоску своїх секундантаів, я повністю...

Арманьяк і Брюн захоплено махали капелюхами. Навіть супротивники вченого схвалили цей несподіваний виклик і вибухнули оплесками. Гамір заглушив голос науковця, але незабаром натовп знову впокоївся.

¹⁵ Вогези – гірський хребет невисоких гір на північному сході Франції біля кордону з Німеччиною.

– Тепер кілька слів для моїх друзів, – продовжував Гірш. – Мені більше личить відстоювати свою слушність аргументами розуму. Колись людство досягне такого рівня розвитку, що вони будуть єдиною зброєю у вирішенні суперечок. Але істина, від якої ми ніколи не відступимося, – основоположні закони матерії та спадковості. Мої праці користуються авторитетом, мої наукові теорії здобули загальне визнання, але в політиці я постійно страждаю від націоналістичних забобонів, які у французів увійшли в плоть і кров. Я не вмію промовляти, як Клемансо Деруледу,¹⁶ бо їхні промови – відгомін пістолетних пострілів. У французів дуелянти в такій же пошані, в якій у англійців – спортсмени. Що ж, я готовий довести свою невинність: я заплачу данину цьому варварському звичаю, а опісля вже ніщо не відверне мене від наукових занять.

Коли полковник Дюбоск, цілком задоволений словами вченого, знову вийшов на вулицю, йому не довелося довго шукати секунданта. Першим запропонував свої послуги солдат, котрий пив каву за столиком. Він був небагатослівним:

– Можете розраховувати на мене, пане. Я герцог де Валон.

Інший відвідувач кафе – високий пан, котрий пив сироп, – зголосився стати другим секундантом. Його приятель священник узявся було його відмовляти, але потім махнув рукою і пішов собі.

У кафе «Шарлемань» накрыли легку вечерю. Столики стояли прямо на вулиці, але не зовсім просто неба.

Правда, над головами відвідувачів не було ні скляної, ні позолоченої стелі, проте ошатні дерева, під якими розміщувалися столики, росли так щільно, що їхнє листя утворило легкий і хиткий дах, і кафе, світле та тінисте, нагадувало маленький садочок. За столиком посередині в повній самоті сидів гладкий невисокий священник. Перед ним стояла повна тарілка закусок, а навколо неї – блюдця з незмінною їжею: червоні перці, лимони, чорний хліб, масло. Священник їв не кваплячись, смакуючи кожну рибку. Життя його вирізнялася простотою та поміркованістю, і він умів цінувати рідкісні несподівані задоволення: слуга Божий був невибагливим епікурейцем.

На столик лягла довга тінь. Священник підняв очі від тарілки. Це був його приятель Фламбо. Він із похмурим виглядом сів навпроти і пробурчав:

– Схоже, мені краще вийти з гри. Я всією душею на боці таких французьких солдатів, як Дюбоск, і терпіти не можу французьких атеїстів на зразок Гірша, але тут сталася якась помилка. Добре ще, що ми з герцогом зрозуміли перевірити, наскільки справедливі звинувачення.

– І записка виявилася фальшивою? – спитав патер Браун.

– Як тут розберешся. Написана вона почерком Гірша, це визнали всі. Але її писав не Гірш. Якщо він – французький патріот, то не став би передавати Німеччині секретну інформацію. А якщо він німецький шпигун, то навіщо йому передавати дані, від яких Німеччині не буде жодної користі?

– Тобто це фальшивка?

– Ото ж бо й воно, що так. Причому писав цю записку той, хто не знає, що саме відомо доктору Гіршу: де зберігається таємниця його винаходу. За сприяння Гірша військового міністерство дозволило нам оглянути шухляду, де схований рецепт. Крім Гірша, військового міністра та нас із герцогом про його місцезнаходження не знає жодна жива душа. Та й нас міністр освятив в цю таємницю лише для того, щоб запобігти дуелі. І якщо звинувачення Дюбоска – найогидніша дурниця, ми йому не помічники.

– Дурниця? – перепитав священник.

---

¹⁶ Жорж-Бенжамен Клемансо (1841–1929) – французький політичний, державний діяч, журналіст і прем'єр-міністр Франції; Поль Дерулед (1846–1914) – французький поет, політичний діяч, війовничий націоналіст і реваншист.

– Справжнісінька, – похмуро кивнув Фламбо. – Той, хто сфабрикував цю безглузду фальшивку, поняття не мав, де схований рецепт. У записці сказано, що його треба шукати в шафі. А шафа, виявляється, стоїть трохи правіше від столу. Якщо вірити записці, рецепт у сірому конверті – це великий аркуш, списаний червоним чорнилом. А рецепт написаний не червоним, а звичайним чорним чорнилом. Хто ж повірить, ніби доктор Гірш так помилився в описі документа, про який тільки він один і знав? Або що він зі співчуття до ворожого агента вказав не ту шухляду? Вочевидь, нам доведеться вийти з гри і вибачитися перед рудим пройдисвітом.

Патер Браун задумався. Підчепивши виделкою сріблясту рибку, він спитав:

– А ви не помиляєтеся, сірий конверт справді лежав у шафі праворуч від столу?

– Тут жодної помилки. Сірий конверт, до речі, він не сірий, а білий насправді...

Священик поклав вилку і втупився в приятеля.

– Що? – сказав він не своїм голосом.

– А що таке? – поцікавився Фламбо, з апетитом продовжуючи їжу.

– Не сірий! Фламбо, ви мене лякаєте.

– Ось вам і новина! Чому це вас так налякало?

– Білий конверт, – стурбовано сказав священик. – Треба ж йому бути білим! Ну чому, чому не сірий? Раз він білий, отже, вчений і справді затіяв чорну справу. От грішна душа!

– Кажу ж вам, не міг він написати цю записку! – обурився Фламбо. – У ній же все навпаки. А науковець – винен чи ні – знав усі таємниці.

– А записку і написав той, хто знав усі таємниці, – пояснив священик. – Інакше він не зміг би так точно перекрутити всю картину. Щоб перекрутити кожен факт, потрібна нереально диявольська обізнаність.

– Це означає що...

– Це означає, що людина, котра бреше так легко, візьме та й скаже правду. Уявіть, що вам доручили відшукати будинок зі зеленими дверима і блакитними віконницями. Вас попередили, що перед будинком – не позаду нього! – є садочок, що господарі тримають собаку, а кішок не зносять, і завжди п'ють чай, а не каву. Ви не знайшли такого будинку і вирішуєте, що його і на світі немає. Але я скажу: «Не поспішайте. А не попадався вам будинок із блакитними дверима та зеленими віконницями, зі садочком позаду, а не попереду? Будинок, де кішкам рай, а собаку пристрелять при першій появі, де з ранку до вечора п'ють тільки каву, а чаю навіть на кухні немає? Якщо ви бачили такий будинок, то саме він вам і потрібен. Той, хто послав вас, мав його добре знати, а то як би він зумів так правильно намалювати неправильну картину?»

– Але що за всім цим криється? – допитувався Фламбо.

– Ніяк не збагну. У цій історії з Гіршем я вже нічого не тямлю. Поки мова йшла про переплутані шухляди та про колір чорнила, я так само, як і ви, вважав, що це помилка шахрая, котрий підробив записку. Але три – містичне число. Воно замикає коло. І коло замкнулося. Оскільки ні розташування шухляди, ні колір чорнила, ні колір конверта не збіглися з тим, про що вказано в записці, це невипадкова розбіжність.

– Отже, все ж зрада? – засмутився Фламбо, знову беручись за їжу.

– І в цьому я не впевнений, – патер Браун був не на жарт здивований. – Знаєте, для мене досі залишається загадкою справа Дрейфуса. Нематеріальні докази завжди говорять мені більше, ніж речові. Ви ж пам'ятаєте: я суджу про людину по очах, голосу, по тому, щаслива його родина чи ні, на які теми він любить спілкуватися, а яких уникає. Так ось, у справі Дрейфуса мені багато здавалося незрозумілим. Я не про жажливі звинувачення, які висували один за одним прихильники й опоненти Дрейфуса: мені відомо (хоча це звучить дещо старомодно), що і зараз серед сильних світу цього можуть з'явитися нові Ченчі чи Борджія.¹⁷ Ні, мене вразила

¹⁷ Беатріче Ченчі (1577–1599) – батьковбивця, донька римського аристократа, котра прославилася вродою та мужньою поведінкою під час розслідування і страти. Борджія – родина аристократів іспанського походження, котрі були відомими

щирість обох сторін. Маю на увазі не простих членів політичних партій – це переважно люди чесні, котрих легко одурити. Я кажу про безпосередніх учасників справи. Про змовників, якщо проти Дрейфуса справді була затіяна змова. Про зрадника, якщо справді була здійснена зрада. Маю на увазі тих, хто повинен знати правду. Дрейфус, судячи з усього, знав, що його обмовили. А політики та військові, судячи з усього, знали, що це не наклеп. Я кажу не про їхні вчинки, а про їхню впевненість у власній рації. Мої міркування звучать не дуже доладно, проте сенс їхній ясний.

– Мені ні. І який стосунок вони мають до Гірша?

– Припустімо, якась добре обізнана особа стало передавати ворогові інформацію – брехливу. Припустімо навіть, що ця особа діє з найкращих спонукань: одурюючи ворога, хоче допомогти своїй країні. Він налагоджує зв'язок із ворожою розвідкою, отримує за інформацію невелику винагороду, обростає певними зобов'язаннями. Він виявляється в неоднозначному становищі і, щоб уникнути прямого зрадництва, не повідомляє ворогам усю правду, але поводить так, що вона все більше і більше вилазить назовні. Його чиста совість (точніше, те, що від неї залишилося) спокійна: «Я не зрадник, я сказав, що документ лежить у лівій шухляд». А нечиста тут як тут: «Вони вже збагнуть, що шукати, отже, треба в правій». Мені здається, що з точки зору психології, таке пояснення цілком можливе в наш освічений вік.

– Можливе, – погодився Фламбо. – Ви все пояснили: і чому Дрейфус був упевнений у своїй невинності, і чому судді були впевнені в його вині. Але це з психологічної точки зору. А з історичної ваше пояснення в жодні ворота не лізе. Адже в документі Дрейфуса (припустімо, що це його документ) містилася точна інформація.

– Та я не про Дрейфуса, – махнув рукою патер Браун.

Кафе вже спорожніло, гамір стих, але сонце не поспішало сідати: воно ніби заплуталося в гілках. Фламбо різко пересунув стілець, аж в стихлому кафе гримнуло відлуння, поклав лікті на спинку і суворо мовив:

– Ну, якщо цей Гірш щось на кшталт якогось боягузливого зрадника...

– Даремно ви їх так засуджуєте, – м'яко зауважив священик. – Не такі вже вони й винні. Просто вони не відчують небезпеки. Як дама, яка відмовляє кавалеру, котрий запросив її на танець. Або махляр, котрий потроху відщипує від коштів, вкладених у підприємство. Їх переконали, що «трохи не рахується».

– Все одно, моєму підопічному цей учений не рівня, – випалив Фламбо. – Ні, дуель так дуель. Я полковника, мабуть, не залишу. Може, він і навіжений, але все ж ним рухає любов до батьківщини.

Патер Браун незворушно розправлявся із закусками. Його незворушність чомусь не сподобалася Фламбо.

Він підняв на священика блискучі чорні очі і вигукнув:

– Та що з вами? Дюбоску нема в чому дорікнути. Ви й його в чомусь підозрюєте?

– Друже мій, – сказав служитель Церкви з крижаним відчаєм і відклав убік виделку та ніж, – мені все здається підозрілим. Все, що сьогодні відбулося. Вся ця історія, хоч вона і розігралася на моїх очах. Кожен її епізод. Це не пересічна карна справа, де один наполовину каже правду, а інший наполовину бреше. Тут обоє... Я вам тільки-но виклав свою версію. Так ось, вона мене не влаштовує.

– Мене і поготів, – насупився Фламбо, спостерігаючи, як патер Браун спокійнісінько їсть. – Це ж про те, що супротивнику слід розуміти записку в протилежному значенні? Не знаю, як вам, а мені ця версія видається дуже дотепною, але не дуже...

– Не дуже переконливою, – підхопив священик. – Я теж так вважаю. І ось чого я не можу збагнути. Чому ця фальшивка виконана так грубо? Поки що у нас є три пояснення того, що

сталося: версія Дюбоска, версія Гірша і мої вигадки. Або записку написав французький офіцер, щоб знищити французького вченого, або її написав французький учений, аби допомогти німецькій розвідці, або її написав французький учений, щоб одурити німецьку розвідку. Нехай так. Тільки не дуже ця записка схожа на секретний документ, призначений для такої мети. Таємний документ має бути зашифрований, в ньому неодмінно будуть якісь скорочення і вже звичні вузькоспеціалізовані наукові терміни. А ця писулька нарочито проста. Прямо з бульварного роману: «В пурпуровому гроті ти побачиш золоту скриню». Таке враження, що той, хто написав цю записку, сам хотів, аби в ній одразу ж розпізнали підробку.

Не встигли співрозмовники добре обміркувати сказане, як до столика вихором підлетів невисокий чоловік в армійській уніформі й упав на крісло.

– Вражаюча новина, – повідомив герцог де Валон. – Я прямо від нашого полковника. Він збирає речі і сьогодні ж їде за кордон. Просив нас з'явитися на місце поединку та передати супротивнику його вибачення.

– Що? – Фламбо не повірив своїм вухам. – Вибачення?

– Уявіть собі, – галасував герцог. – Причому на очах у всіх, в той же час і на тому самому місці, де мав відбутися поєдинок. Він перед самою дуеллю їде, а ми маємо за нього викручуватися!

– Та що ж це таке, справді? – обурився Фламбо. – Та ж не злякався він цього миршавого Гірша! Хай йому грець, та хіба Гірша можна злякатися?

Навіть в хвилини гніву розсудливість не зраджувала Фламбо.

– Це все чийсь підступи, – відрубав герцог. – Не інакше – підступи масонів. Вони хочуть зробити з Гірша героя...

Патер Браун поведився так, ніби нічого особливого не сталося, але очі у нього чомусь були задоволені. За час знайомства Фламбо добре вивчив вираз обличчя священика. Іноді на цьому обличчі було написано подив, іноді воно висвітлювалося здогадом. Вирази змінювали один одного в одну мить: раз – і замість розгубленого невігласа перед детективом з'являється всезнаючий мудрагель.

Ось і зараз сищик збагнув, що патера Брауна осінив здогад. Але священик нічого не сказав, тільки доїв рибу.

– І де ви розлучилися з нашим милим полковником? – роздратовано спитав Фламбо.

– Там, куди ми його відвезли, – в готелі «Сен-Луї», біля Єлісейських Полів. Я ж кажу, що він складає речі.

Фламбо насупився.

– Як по-вашому, ми його ще застанемо?

– Навряд чи він так швидко зібрався. Адже він вирушає в далеку путь...

– Ні, – спокійно спростував патер Браун і піднявся з місця. – Зовсім не далеку. Навпаки, дуже близьку. Ми встигнемо з ним побачитися, якщо візьмемо таксі.

Дорогою патер Браун не відповідав на запитання. Нарешті таксі повернуло за риг і зупинилося біля готелю «Сен-Луї». У густіючих сутінках секунданти-невдахи слідом за священиком увійшли в провулок. Тут герцог, котрому не терпілося дізнатися правду, спитав клірика, чи справді доктор Гірш вчинив зраду.

– Ні, – відповів патер Браун, думаючи про своє. – Його гріх – не зрада, а честолюбство. Як у Цезаря. Він живе сам, отже, йому довелося все робити самому, – додав священик без видимого зв'язку.

– Тепер він удосталь натішиться своїм честолюбством, – буркнув Фламбо. – Парижани готові носити його на руках, а наш клятий полковник підібгав хвоста.

– Тихіше, – прошепотів священик. – Он він, ваш клятий полковник.

Секунданти витріщили очі та прошмигнули в тінь стіни.

Справді, попереду маячила потужна постать дуелянта-втікача з двома валізами у руках. Човгаючою ходою він віддалявся від секундантів, котрі зачалися. Одягнений він був так само, як і при першій появі, тільки змінив екзотичні бриджі на звичайні штани. Сумнівів не залишалося: він поспішав утекти з готелю.

Переслідувачі крадькома рушили за воякою. Провулок, за яким вони кралися – справжнє нісінке задуп'я, – схоже на виворіт театральних декорацій. По один бік тяглася довга стіна невизначеного кольору, а в ній то тут, то там темніли замкнені брудні двері, на яких крейдою були виведені каракулі – робота вуличних хлопчаків. Подекуди над стіною стирчали верхівки сумних ялинок, а далі в лілово-сизих сутінках височіли довгі ряди будинків, звернених фасадами на якусь вулицю. Хоча до них можна було швидко дістатися, вони здавалися недосяжними, як хребет мармурових гір. По інший бік провулка за високими позолоченими ґратами розташувався похмурий парк.

Фламбо здивовано озирався.

– А знаєте що, – почав він, – мені здається, цей провулок...

– Стійте, полковник зник! – крикнув герцог. – Як крізь землю провалився!

– У нього був ключ, – пояснив священник. – Він відімкнув якісь двері і проник у сад.

Тієї ж миті до них долинуло клацання замка.

Детектив кинувся вперед, але похмурі дерев'яні двері зачинилися прямо перед його носом. Змучений цікавістю Фламбо постояв біля дверей, кусаючи свій чорний вус, потім схопився довгими руками за край стіни і з мавпячою спритністю злетів на неї. Тепер його величезна постать чорніла на тлі пурпурного неба, як верхівки ялинок.

Герцог глянув на священника.

– Дюбоск вигадав хитріший план утечі, ніж ми припускали, – сказав він. – Схоже, він тепер у Франції не затримається.

– Не тільки у Франції, але і на цьому світі, – зітхнув патер Браун.

– Самогубство? – слабким голосом уточнив герцог.

– Тіло можете не шукати.

Згори долинув вигук Фламбо.

– Боже мій! – вигукнув він французькою. – Й як я відразу не впізнав? Це ж двір будинку, де живе Гірш! А я вважав, що можу впізнати будинок із двору так само легко, як людину зі спини.

Герцог лягнув себе по стегну.

– Ага, ось куди подався Дюбоск! Отже, вони все ж зійдуться в поєдинку.

Тієї ж миті він із галльською спритністю видряпався на стіну і сів поруч із Фламбо, гойдаючи ногами від збудження. Священник, залишившись на самоті, не удостоїв місце дії навіть поглядом. Він притулився до стіни і задумливо розглядав останні відблиски заходу, що вигравали на листі дерев за огорожею парку.

Навіть у таку мить герцог зберігав звички аристократа: він спостерігав за будинком, але підглядання у вікна вважав би нижчим за свою гідність. Фламбо ж, зберігаючи звички колишнього грабіжника (і сищика також), перестрибнув зі стіни на гілку самотнього дерева і поповз до єдиного освітленого вікна. Опущена червона фіранка збилася набік. Із ризиком для життя детектив підбрався по хиткій гілці ближче і побачив, як полковник Дюбоск входить в яскраво освітлену розкішну спальню. Але і тут, біля вікна, Фламбо чув розмову герцога та священника і пошепки повторював їхні слова.

– Отже, вони все ж зійдуться!

– Їм ніколи не зійтись, – запевнив патер Браун. – Гірш не дарма сказав, що не може зустрітись зі своїм супротивником сам на сам. Ви не читали цікавий психологічний етюд Генрі

Джеймса¹⁸ про двох людей, котрим ніяк не вдається побачитися? Їхній зустрічі постійно щось заважає, і врешті-решт вони починають боятися один одного і бачать в цьому веління долі. Ось і на наших очах розігрується схожа історія, тільки ще цікавіша.

– Нічого, в Парижі знайдуться люди, котрі виб'ють із них памороки, – зауважив герцог, палаючи жадобою помсти. – Поєдинок все одно відбудеться, навіть якщо нам доведеться зводити їх насильно.

– Вони не зійдуться і на Страшному суді, навіть якщо сам Господь Вседержитель вкаже їм місце поєдинку, а сигнал подасть сурма архангела Михаїла. Навіть і тоді, скільки б один із них ні чекав супротивника, той усе одно не з'явиться.

При цих словах герцог повністю втратив терпець.

– Що це за містика? – скрикнув він. – З якого це дива вони не можуть зустрітися, як нормальні люди?

– Надто вже вони несхожі, – пояснив патер Браун зі загадковою посмішкою. – Занадто багато в них несумісного. Вони, так би мовити, один одного заперечують.

Він, як і раніше, не зводив очей із темніючих дерев, а Валон різко обернувся, почувши здавлений зойк Фламбо. Той побачив, як полковник іде по кімнаті, на ходу знімаючи куртку. Спочатку детектив вирішив, що полковник і справді готується до поєдинку, але справа обернулася інакше.

Під курткою не було ні крутих плечей, ні потужних грудей: вони виявилися простим товстим шаром щільного матеріалу, яким була підбита куртка. Сухорлявий панок залишився в сорочці і штанах. Судячи з подальших дій, жодних войовничих намірів у нього не було – він просто пройшов у ванну і вмився. Схилившись над раковиною, витер обличчя і руки рушником і, коли він повернувся до світла, сищик зауважив, що вигляд його змінився на краще. Від смуглявості не залишилося і сліду, вуса зникли.

Сухорлявий панок був блідий і гладко поголений. Лише одна риса нагадувала про колишнього полковника – яскраві, гострі, карі очі.

Зі стіни долинав замислений голос патера Брауна. Священик немов розмовляв сам із собою.

– Це я й намагався втовкмачити Фламбо. Такі протилежності не зовсім протилежні. Вони не стикаються. Або не ворогують. Якщо десь чорному неодмінно протиставляють біле, рідкому – тверде, і так по всіх пунктах, справа нечиста, панове, ой, нечиста. В одного дуелянта волосся світле, в іншого темне, один огрядний, інший миршавий, одному сили не позичати, інший – ледве дихає. Один носить тільки вуса, так що губ не видно, інший – тільки бороду, так що підборіддя приховане. Один стрижеється коротко і обгортає шию шаликом, інший ходить із відкритою шиєю, а волосся відпускає довге. Надто вже точні та повна суперечність, панове, а отже, щось негарзд. Які вже тут чвари, який розлад, коли у двох предметів такі несхожі форми, коли в одного опуклість, а в іншого увігнутість? Як у особи та маски. Як у замка та ключа...

---

¹⁸ Генрі Джеймс (1843–1916) – американський письменник.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.